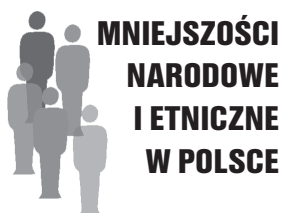

Łemkowie

**MNIEJSZOŚCI
NARODOWE
I ETNICZNE
W POLSCE**

SEJM RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ
Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych

Łemkowie

pod redakcją
BEATY MACHUL-TELUS

WYDAWNICTWO SEJMOWE
Warszawa 2013

KANCELARIA SEJMU
Biuro Komisji Sejmowych

Recenzja tomu
dr hab. Jan Bruski

Projekt okładki i stron tytułowych
Zdzisław Byczek

Redaktor
Klemens Górski

Redaktor techniczny
Jolanta Cibor

Korekta
Katarzyna Chrzanowska

Na okładce
z archiwum
(Instytut

© Copyright by Kancelaria Sejmu
Warszawa 2013

ISBN 978-83-7666-232-9

KANCELARIA SEJMU
Wydawnictwo Sejmowe
Wydanie pierwsze
Warszawa 2013
Druk i oprawa NOKPOL

Spis treści

BEATA MACHUL-TELUS	
Wprowadzenie	7
 CZĘŚĆ I. TOŻSAMOŚĆ	
ANDRZEJ A. ZIĘBA	
Wokół sporów o etnogenezę Łemków	11
HELENA DUĆ-FAJFER	
Tożsamość narodowa i język Łemków w XIX i XX wieku	29
STEFAN DUDRA	
Integracyjna i kulturotwórcza rola Cerkwi w życiu prawosławnych Łemków	61
 CZĘŚĆ II. HISTORIA	
JAROSŁAW MOKŁAK	
Społeczność łemkowska w okresie Drugiej Rzeczypospolitej – aktywność polityczna	79
JAN PISULIŃSKI	
Łemkowie – geneza, przebieg i skutki Akcji „Wisła” oraz wcześniejszych przesiedleń	97
EWA WASZKIEWICZ	
Nowa mała ojczyzna Łemków – Dolny Śląsk	115
 CZĘŚĆ III. KULTURA I NAUKA	
PATRYCJA TRZESZCZYŃSKA	
Folkloryzm i postfolkloryzm w kulturze łemkowskiej w Polsce	127

6 • Spis treści

BOGDAN HORBAL

Obecność Łemków w nauce i kulturze polskiej 151

URSZULA MARKOWSKA-MANISTA

Szkolnictwo Łemków i edukacja o Łemkach w warunkach wielokulturowości 177

EWA MICHNA

Łemkowskie organizacje społeczne — współczesna działalność
na rzecz podtrzymania i rozwoju kultury 197

Noty o autorach 225

Obecność Łemków w nauce i kulturze polskiej

Łemkowie od wieków mieszkają na północnych stokach Karpat, mając za swoich sąsiadów Polaków. Podlegali oni polskiej administracji nawet wtedy, kiedy formalnie Polska nie istniała. Uczęszczali do polskich szkół średnich i wyższych, gdzie także pracowali jako nauczyciele i wykładowcy. Będąc przez ponad dwa stulecia wyłącznie grekokatolikami, należeli i także częściowo dziś należą do Kościoła katolickiego, któremu przewodzi papież. Inni Łemkowie należą do Cerkwi prawosławnej od wieków wpisanej w mozaikę religijną i kulturową Polski. Dziś, czy to w następstwie Akcji „Wisła”, czy też dobrowolnego przesiedlania się, Łemkowie mieszkają w różnych częściach Polski i tak jak w przeszłości dalej współtworzą naukę oraz kulturę polską.

Nie sędzę, aby ktoś zaprzeczał temu, że Łemkowie pracujący na polskich uczelniach współtworzą naukę polską, jeżeli nawet niektóre z ich prac napisane były w języku innym niż polski. Nie będę się tu wdawać w teoretyczne rozważania na temat tego, czy wiersz łemkowskiego poety mieszkającego w Polsce napisany po łemkowsku należy do literatury polskiej. Niech sobie nad tym głowę łamią krytycy literatury. Naukę i kulturę polską rozumiem tu bardzo szeroko jako tworzone przez wszystkich obywateli państwa polskiego, także na historycznych ziemiach polskich. Artykuł ten traktuję jako próbę przedstawienia zarysu dorobku naukowego i kulturalnego Łemków pracujących i tworzących w Polsce i na terenie historycznych ziem polskich (z nielicznymi uwagami na temat inspiracji, jaką Łemkowszczyzna była i jest dla twórców polskich). Dodać też muszę, że nie zaprzeczam w ten sposób istnieniu samodzielnej kultury łemkowskiej, jak i jej związkom z innymi kulturami poza granicami Polski.

Uniwersytet Lwowski

Ksiądz Józef Jaryna/Йосиф Ярина (1788 Radocyna, cyrkuł jasielski — 1817) pochodził z rodziny wiejskiego grekokatolickiego księdza, który posyłał syna na nauki do Bardejowa i Koszyc. Następnie studiował na wiedeńskim Barbareum, gdzie otrzymał stopień doktora filozofii i teologii. Od 1815 roku uczył on religii na Uniwersytecie Lwowskim. Był także publicznym egzaminatorem ubiegających się o plebanie i urzędy tak w rzymskokatolickim, jak i grekokatolickim obrządku. Choć zmarł zaledwie dwa lata po rozpoczęciu pracy, przez wiele lat po jego śmierci opiewano go: „[...] Chociaż bez

kilkuletniego przygotowania dostąpił urzędu nauczycielskiego i w wieku nie mającym wiele doświadczenia i znajomości ludzi z wielką jednak sumiennością zastanawiał się nad wpływem powołania nauczycielskiego na ludzkość, na kraj i na Kościół. W młodej jego duszy zapalił się ogień święty, kiedy w licznej zgromadzeniu wybranych synów Ojczyzny naukę wykładał¹.

Zawsze elegancko ubrany, powszechnie ceniony i podziwiany, był Onufry Krynicki/Онуфрий Криницький (1791 Krzywa, pow. Jasło — 1867)² profesorem historii Kościoła na Uniwersytecie Lwowskim od 1819 do 1861 roku. Początkowo wykładał według dzieła Matthiasa Dannemayera *Introductio in historiam Ecclesiae christianae universam, usibus academicis accomodata* (1778), które skasowano w 1834 roku i zastąpiono pracą Antona Kleina *Historia Ecclesiae Christianae a nativitate Salvatoris* (1828). W latach 1821–1825 ksiądz profesor Krynicki uczył także studiów biblijnych i języków wschodnich. Podczas długoletniej profesury dostąpił wielu zaszczytów świeckich i duchownych. Był szesnastokrotnym dziekanem wydziału teologicznego oraz trzykrotnym rektorem (1833/1834, 1855/1856, 1858/1859). Jako rektor zasiadał w Sejmie Galicyjskim, gdzie w 1833 roku w jego obecności i przy jego poparciu upominano się o stworzenie wydziału medycznego. W petycji wysłanej do cesarza pisano wtedy: „[...] Gdy nie tylko w czasie cholery okazał się niedostatek lekarzy, ale i w zwyczajnym stanie zdrowia wiele okolic jest pozbawionych pomocy lekarskiej, prosimy W. Ces. Król. Mość, abyś Fakultet medyczny w Uniwersytecie lwowskim otworzyć, lub gdyby to być nie mogło, stypendya dla młodzieży galicyjskiej w Fakultecie medycznym w Wiedniu, pomnożyć raczył³”.

Bazyli Czurniański/Васи́лій Чырня́нскі́й⁴ urodził się w łemkowskiej wsi Złockie w powiecie Nowy Sącz. Był absolwentem wydziału filozoficznego i medycznego Uniwersytetu Lwowskiego. Pracował jako lekarz w Krośnie, a od 1852 roku uczył nauk przyrodniczych w Gimnazjum Akademickim we Lwowie. Później został docentem Uniwersytetu Lwowskiego, gdzie wykładał zoologię i mineraologię.

Józef Tymiński/Йосиф Тиміньскі́й (1827 Komańcza, pow. Sanok — ?)⁵ habilitował się jako docent prywatny austriackiego ustawodawstwa skarbowego najpierw w Krakowie (1872), a potem we Lwowie (1873). Wykładał ten przedmiot jedynie przez rok i zmuszony był złożyć docenturę ze względu na przeniesie na stanowisko urzędowe poza Lwowem. Był c.k. nadradcą skarbowym i członkiem komisji egzaminacyjnej oddziału nauk politycznych Uniwersytetu Lwowskiego. W 1894 roku otrzymał tytuł i charakter radcy dworu.

Kariera prawnicza nie była tak popularna wśród Łemków jak stan duchowny, ale kilkunastu Łemków otrzymało doktoraty z prawa przed wybuchem drugiej wojny światowej (niektórzy jeszcze za czasów austriackich). Wspomnijmy tylko Damiana

¹ L. Finkel, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, część I: do 1869 r., Lwów 1894, s. 184.

² M. Tyrowicz, *Krynicki, Onufry*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 15, Kraków 1970, s. 463.

³ L. Finkel, *Historia...*, s. 325. Nadmienić tu można, że otwarcie wydziału lekarskiego nastąpiło na UL dopiero w 1894 roku w obecności cesarza Franciszka Józefa oraz Sylwestra kardynała Sembratowicza, który po ceremonii podejmował cesarza w seminarium greckokatolickim. O tym duchownym pochodzenia łemkowskiego mowa będzie dalej.

⁴ И.Ф. Лемкин, *История Лемковины*, Юнкерс, Н.Й. 1969, s. 239.

⁵ S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, część II: 1869–1894, Lwów 1894, s. 122.

Sawczaka/Демян Савчак (1847 Nowa Wieś, pow. Nowy Sącz — 1912)⁶, który doktorat z prawa otrzymał na Uniwersytecie Jagiellońskim (1876). Tak jak niemalże wszyscy Łemkowie z tytułem doktora prawa nie podjął on kariery naukowej, ale pracował w swoim zawodzie. Miejscem jego pracy były Wyższy Sąd Krajowy, sądy powiatowe (Zaleszczyki, Wiśniowczyk, Bohorodczany, Husiatyn) i Sąd Obwodowy w Brzeżanach. Był także radcą Sądu Krajowego we Lwowie (1897–1907), posłem na Sejm Krajowy (1889–1901) oraz radnym lwowskim (1893–1895). Był patriotą ruskim (ukraińskim), który domagał się utworzenia gimnazjów z językiem wykładowym ruskim. Znajdujemy go także w Komitecie sprowadzenia zwłok Adama Mickiewicza oraz pośród sygnatariuszy odezwy byłych doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego do innych jego doktorantów z prośbą o finansowe wsparcie uczelni (1900)⁷.

Wykaz adwokatów pochodzenia łemkowskiego (niepełny)

Nazwisko, imię	Doktorat	Kancelaria
Ardan Stefan		Lubaczów
Chylak Aleksander (zm. 1941)		Żółkiew
Chylak Stefan		Muszyna
Chylak Teodor (zm. 1938)		Lesko
Czerlunczakiewicz Cyryl (1869–1950)	Uniwersytet Jagielloński	Przemyśl
Czerlunczakiewicz Jan (1882-1964)		Skalat
Gagatko Andrzej (1884–1944)	Uniwersytet Lwowski	Użhorod
Gyża Jan (1896–?)	Uniwersytet Karola (Praga)?	
Hnatyszak Orest (1887–1942)	Uniwersytet Lwowski	Przemyśl, Krynica
Kaczmarczyk Jarosław (1884–1944?)	Uniwersytet Lwowski	Muszyna
Kaczmarczyk Lubomir (1878–1934)	Uniwersytet Lwowski	Gorlice, Dynów
Konstantynowicz Włodzimierz (1888–1960)		Sanok
Kopystiański Aleksander (zm. 1940)		Krynica, Przemyśl
Kopystiański Zachary		Kulików
Kuryłto Teofil (1891–1945)	Uniwersytet Jagielloński	Leszno Górne, Kraków
Męciński Celestyn		Gorlice
Nałysnyk Julian (1890–1960)	Uniwersytet Jagielloński	Dukla
Padoch Jarosław (1908–1998)		Nie prowadził kancelarii?
Prysłowski Nestor (zm. 194?)		Żabie
Przybyło Szymon (zm. 1936)	Uniwersytet Jagielloński	Krościenko
Pyż Seman (1894–1957)	Uniwersytet Karola (Praga)	Nie prowadził kancelarii?
Szatyński Eugeniusz (zm. przed 1939)	Uniwersytet Lwowski	Sanok
Woźniak Szymon	Uniwersytet Lwowski	Krosno

⁶ Z. Fras, *Sawczak, Damian*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, Kraków 1994, s. 284–285.

⁷ *Księga pamiątkowa pięćsetletniego jubileuszu odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1400–1900*, Kraków 1901, s. 22–23.

Tytus Myszkowski/Тит Мышковскій (1861 Pielgrzymka, pow. Jasło–1939)⁸ studiował teologię w Wiedniu i tam otrzymał stopień doktora (1889). Następnie przybył do Lwowa, gdzie był prefektem seminarium greckokatolickiego i gdzie na uniwersytecie został adiunktem na wydziale teologicznym. Od 1891 roku uczył też religii w szkole realnej. „Najwyższym postanowieniem z dnia 9. czerwca 1903. docent prywatny X. Dr. Tytus Myszkowski mianowany [został] profesorem nadzwyczajnym studium biblijnego Starego Testamentu i dyalektów semickich”⁹. Pięć lat później został profesorem zwyczajnym. W 1920 roku został profesorem w seminarium greckokatolickim, a w 1928 w Grekokatolickiej Akademii Teologicznej, gdzie był prorektorem i dziekanem. Był przewodniczącym Galicko-Ruskiej Maticy. Opublikował wiele prac ze swojej specjalności¹⁰. O jego *Isaiae liber...* ksiądz Alfons Bielaniński pisał: „U nas w Polsce w najnowszych czasach, oprócz pracy ks. Tytusa Myszkowskiego, nie mieliśmy dotąd dzieła, któreby objaśniało księgę Izajasza wszechstronnie, według postulatów nowoczesnej biblistyki”¹¹.

Teofil Sembratowicz (1853 Królowa Ruska, pow. Nowy Sącz — ?), studiował na Kolegium Urbanianum w Rzymie, doktorat z teologii uzyskał na Kolegium Greckim także w Rzymie (1875). W roku szkolnym 1879/1880 został docentem dogmatyki ogólnej na Uniwersytecie Lwowskim¹², obejmując tę funkcję po biskupie Sylwestrze Sembratowiczu. Później był proboszczem cerkwi św. Barbary w Wiedniu. W 1896 roku chodziły pogłoski, że może zostać grekokatolickim biskupem stanisławowskim¹³, ale się nie sprawdziły.

Stepan Szach (1891–1978)¹⁴, który dość dobrze znał przedwysiedleńczą Łemkowszczyznę, nazywa Łemkami dwie inne wybitne postacie lwowskiego świata akademickiego, ale nie jest teraz możliwe potwierdzenie ich łemkowskiego pochodzenia. Ksiądz Józef Delkiewicz/Йосиф Делкевич (1822 Leżajsk¹⁵–1912) prowadził przez ponad ćwierć wieku (1863–1890) katedrę historii Kościoła, był dziekanem wydziału teologicznego (1869–1870) oraz rektorem Uniwersytetu Lwowskiego (1867–1868). Od 1883 roku wykładał także pedagogikę. Julian Niedźwiedzki/Юліян Медведський (1845 Przemyśl–1918)¹⁶ był mineralogiem i geologiem, który trzykrotnie sprawował funkcję rektora Politechniki Lwowskiej (1878–1888).

⁸ P. Galadza, Tyt Myshkovsky: *The Esteemed Russophile of the L'viv Greco-Catholic Theological Academy*, „Journal of Ukrainian Studies” 1993, t. 18, nr 1–2, s. 93–122; Б. Горбаль, *Тит Мышковскій, „Лемківскій річник”* 2001, s. 120–127.

⁹ W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego* t. 2, 1898/9–1909/10, Lwów 1912, s. 286.

¹⁰ *Chronologicę-historica introduction in Novum Testamentum* (1892), *De ratione litterarum A.T. in Cantico Mayrae conspicua* (1901), *Isaiae liber in versionibus Graeca LXX et Latina Vulgata et Palaeslavica exhibitus et explicatus* (1906), *Взглядъ св. Іоанна Златоустаго на верховную власть св. Ап. Петра* (1908), *Изложение цареградской литургии святого Василия Великого и св. Іоанна Златоуста по ея древнему смисли и духу* (1926).

¹¹ Wspominał o tym w recenzji pracy księdza Józefa Archutowskiego, *Sługa Jahwy w księdze Izajasza Proroka*, „Przegląd Teologiczny” 1923, t. 4, nr 2, s. 155.

¹² S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, część II, 1869–1894, Lwów 1894, s. 93.

¹³ „Goniec Wielkopolski” 1896, nr 142, s. 3 pisał o tym na podstawie tego, co podawały „gazety ruskie”.

¹⁴ С. Шах, *Між Сяном і Дунайцем: Спомин I*, Мюнхен 1960, s. 47, 267.

¹⁵ Miejsce urodzenia podaje Wolfgang Brezinka, *Pädagogik in Österreich*, t. 1, Wien 2000, s. 103. Być może, Delkiewicz urodził się w rodzinie łemkowskiego księdza albo jego matka była Łemką?

¹⁶ Z.J. Wójcik, *Niedźwiedzki, Julian*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 22, Kraków 1977, s. 754–756. Według Szacha, miał on podobno pochodzić z łemkowskiej rodziny duchownej, ale prawdopodobnie urodził się w rodzinie urzędnika magistrackiego. Łemkowszczyzna nie miała żadnej rodziny duchownej o tym nazwisku w XIX wieku. Być może pochodził z rodziny łemkowskiej ze strony matki?

Uniwersytet Jagielloński

Emilian Czyrniański/Емилиян Чырнянський (1824 Florynka, pow. Nowy Sącz — 1888)¹⁷ pracował na Uniwersytecie Jagiellońskim od 1851 roku, kiedy został profesorem nadzwyczajnym chemii ogólnej. Osiem lat później został profesorem zwyczajnym. Był dziekanem Wydziału Filozoficznego (1866), rektorem (1874) oraz członkiem czynnym Akademii Umiejętności od momentu jej powstania (1873). Ze względu na długotrwałe problemy ze stworzeniem odpowiedniego laboratorium chemicznego i z powodu wybuchu w laboratorium, który uszkodził mu oko, jego badania doświadczalne nie nabrały rozmachu. Poświęcił natomiast dużo czasu studiom teoretycznym¹⁸, które wywołały krytykę, ale przy których obstawał z przysłowiowym łemkowskim uporem. Badał właściwości wód mineralnych, czerpiąc je głównie z Krynicy i Iwonicza. Jego analizy przyczyniły się do szerszego ich wykorzystania w leczeniu. Sporządził dwa podręczniki chemii organicznej i nieorganicznej¹⁹. We wstępie do *Wykładu chemii nieorganicznej* (1857) pisał: „Ciała ziemskie podlegać mogą dwojakim zmianom, już to bowiem obok zmiany zewnętrznej, ciało zachowuje tę samą jak pierwiej przyrodę; już znowu zmienia się tak dalece, że z takiej zmiany właściwie nowa powstaje istota. Badania pierwszego rodzaju zmian ze względu na objawy, przyczyny i zasady takowych są zadaniem historii naturalnej; badanie zaś zmian drugiego rodzaju jest przedmiotem chemii”.

We wczesnym okresie kariery naukowej wydał prof. Czyrniański skromną rozmiarem pracę *Słownictwo polskie chemiczne* (1853), w której starał się usystematyzować polskie słownictwo chemiczne²⁰. To właśnie znormalizowane przez niego słownictwo chemiczne wprowadzono do szkolnictwa polskiego w Galicji, gdzie stosowano je przez blisko pół wieku. W okresie prób germanizacyjnych wbrew zarządzeniom prowadził na uczelni wykłady po polsku, za co prowadzono przeciwko niemu śledztwa oraz dawano nagany i upomnienia. Podobno pisemną naganę od wiedeńskich władz edukacyjnych zachował jako największe w życiu wyróżnienie i kazał sobie włożyć do trumny. Jego syn Julian Tadeusz (1860–1921) był doktorem medycyny i autorem kilku prac z tej dziedziny.

Profesor Czyrniański obchodził święta religijne według kalendarza juliańskiego i był członkiem krakowskiej greckokatolickiej parafii św. Norberta, kórą w tym czasie prowadził ksiądz pochodzący z innej łemkowskiej rodziny greckokatolickich księży, Józef Czerlunczakiewicz (1829 Oleszyce, pow. Lubaczów–1911)²¹. Wspomniane probostwo sprawował w latach 1867–1883. Doktorat z teologii i prawa kanonicznego uzyskał

¹⁷ A. Zięba, *Profesor Emiljan Czyrniański*, [w:] *Łemkowie i łemkoznawstwo w Polsce*, red. A. Zięba, *Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej PAU*, t. 5, Kraków 1997, s. 15–27.

¹⁸ *Teoryja tworzenia się połączeń chemicznych na podstawie ruchu wirowego atomów* (1862), *Rozwinięcie krytyczne teoryi chemicznej opartej na ruchach wirowych niedziałek* (1868), *Teoryja mechaniczno-chemiczna oparta na ruchach wirowych niedziałek* (1876), *Teoryja chemiczno-fizyczna na podstawie przyciągania się i ruchu wirowego niedziałek* (1884).

¹⁹ *Chemija nieorganiczna i organiczna zastosowana do przemysłu, rolnictwa i leikarstwa*, t. 1–2 (1866–1867). Opublikował także: *Chemija nieorganiczna ułożona dla uniwersytetów i akademij technicznych* (1874) i *Chemija nieorganiczna mniejsza ułożona dla szkół realnych* (1874).

²⁰ Do tego tematu powracał także później: *O słownictwie chemiczném polskiém* (1872), *Słownictwo chemiczne* (1881).

²¹ K. Lewicki, *Czerlunczakiewicz, Józef*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 4, Kraków 1938, s. 336.

w Rzymie na Urbanianum (1852). Administrował on początkowo parafią św. Barbary w Wiedniu i był tam prefektem studiów w Centralnym Greckokatolickim Seminarium (1853–1858). Po powrocie do Galicji był profesorem dogmatyki (1858/1859–1864/1865) i zastępcą dziekana Wydziału Teologicznego (1861/1862–1864/1865) na Uniwersytecie Lwowskim. Prowadzone przez niego wykłady po łacinie oraz krytyka braku celibatu wśród greckokatolickich księży przysporzyły mu wrogów. W konsekwencji doprowadziły do jego przeniesienia na Uniwersytet Jagielloński (1865) na Katedrę Dogmatyki na Wydziale Teologicznym, którego był prodziekanem i dziekanem (1868–1873). Wykładał do 1882 roku.

Walery Jaworski/Валерий Яворский (1848 Florynka, pow. Nowy Sącz — 1924)²² dał początek polskiej szkole gastrologicznej. W 1880 roku uzyskał na Uniwersytecie Jagiellońskim dyplom doktora wszech nauk lekarskich i następnie odbywał podróże naukowe do Niemiec i Francji. W 1883 roku został docentem patologii i terapii szczegółowej chorób przewodu pokarmowego²³. W 1889 roku został profesorem nadzwyczajnym, a sześć lat później — profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Za jego staraniem powstało Muzeum Historyczne dla Wydziału Lekarskiego (1900)²⁴. W latach 1906–1919 pełnił funkcję kierownika Katedry Chorób Wewnętrznych oraz dyrektora Kliniki Lekarskiej. Po przejściu na emeryturę otrzymał w 1921 roku tytuł honorowego profesora UJ. Opublikował wiele prac naukowych po polsku i niemiecku²⁵. Jaworski był pierwszym naukowcem, który opisał bakterię żyjącą w ludzkim żołądku, nazwaną przez niego *Vibrio rugula*. Uważał, że była ona odpowiedzialna za wrzody, raka i bezkwaśność żołądka²⁶. Jednakże jego odkrycie nie uzyskało należnego rozgłosu. Niezależnie potwierdzili spostrzeżenia Jaworskiego dwaj naukowcy: Robin Warren i Barry Marshall, którzy w 2005 roku otrzymali za to Nagrodę Nobla²⁷.

Jan Ziłyński/Іван Зілинський (1879 Krościenko, pow. Krosno — 1952)²⁸ był językoznawcą i folklorystą. Studiował na Uniwersytecie Wiedeńskim, gdzie w 1907 roku otrzy-

²² M. Paciorkiewicz, *Życie i działalności naukowa prof. Walerego Jaworskiego*, „Archiwum Historii Medycyny” 1974, t. 37, nr 2, s. 201–217.

²³ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864 do r. 1887 i obraz jego stanu dzisiejszego*, Kraków 1887, s. 152.

²⁴ Walery Jaworski — twórca Muzeum Wydziału Lekarskiego UJ, „Alma Mater” 2003, nr 47, Strona Uniwersytetu Jagiellońskiego, <<http://www3.uj.edu.pl/alma/alma/47/01/07.html>>, dostęp: 12.04.2012.

²⁵ O wskazaniach i przeciwwskazaniach jako też o sposobach stosowania nowej soli karlsbadzkiej (1884), O niektórych momentach z życia szkolnego wpływających ujemnie na zdrowie uczniów i nauczycieli i o sposobach zapobieżenia tymże (1887), Zarys patologii i terapii chorób żołądka (1889), Zestawienie krytyczne szczegółowej profilaktyki i terapii cholery do użytku lekarskiego (1892), Podręcznik chorób żołądka i dietyki szczegółowej (1893), Kuchnia higieniczna ze szczegółowym uwzględnieniem potrzeb chorych (1897, współautor Emma Mattes-Jaworska), O racjonalnym składzie i terapeutycznym stosowaniu leczniczych wód mineralnych i kąpieli (1902), Nauka o chorobach wewnętrznych, t. 1–2 (1905).

²⁶ J.W. Konturek, *Discovery by Jaworski of Helicobacter Pylori and its Pathogenetic Role in Peptic Ulcer, Gastritis and Gastric Cancer*, „Journal of Physiology and Pharmacology” 2003, t. 54, nr 3, s. 23–41.

²⁷ *The Nobel Prize in Physiology or Medicine 2005*, Oficjalna strona Nagrody Nobla, <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/medicine/laureates/2005/index.html>, dostęp: 18.05.2012.

²⁸ М. Мушинка, Іван Зілинський (1879–1952). Життя і діяльність, [w:] *Збірник пам’яті Івана Зілинського (1879–1952)*, red. Ю. Шевельов, О. Горбач, М. Мушинка, New York 1994, s. 13–49.

mał doktorat. Początkowo pracował jako nauczyciel języków ruskiego (ukraińskiego), niemieckiego i łańciskiego w gimnazjach Bereżan, Stanisławowa i Lwowa. W latach 1922–1924 wykładał na ukraińskim podziemnym uniwersytecie we Lwowie. Od 1924 roku był profesorem pomocniczym, a później nadzwyczajnym Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie wykładał mowy ruskie²⁹. W czasie wojny prowadził Ukraińskie Wydawnictwo w Krakowie, a po wojnie pracował na Uniwersytecie Karola w Pradze. Nie dokończył wielu prac³⁰. Jego badania kontynuował syn Orest (1923 Krościenko, pow. Krosno — 1979), który od 1958 roku pracował w Czeskiej Akademii Nauk w Pradze.

Rodion Antoni Mochnacki/Родіон Антоній Мохнацький (1896 Czyrna, pow. Nowy Sącz — 1981) rozpoczął pracę nauczycielską w czasie wojny (Tarnów, Kraków), a po wojnie uczył w Liceum Administracyjnym i jednocześnie kierował Ośrodkiem Metodycznym Geografii. Wykładał także w Wyższej Szkole Nauk Społecznych Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz w Wyższej Szkole Pedagogicznej (obecnie Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej)³¹. Był także dziekanem Wydziału Przyrodniczo-Geograficznego (1951/1952–1952/1953), kierownikiem Katedry Geografii Regionalnej (1953–1968) oraz twórcą i kierownikiem Zakładu Metodyki Nauczania Geografii (1957–1968). Autor licznych prac naukowych, współautor podręczników i map³². „Był uczonym, któremu bliska była sprawa zachowania nie zniszczonej przyrody dla następnych pokoleń, nie tylko ze względów estetyki otoczenia, ale także jako warunek konieczny do dalszej egzystencji człowieka”³³. Wspomnijmy, że w naukowe ślady ojca poszła jego córka. Profesor dr hab. inż. Ksenia Mochnacka pracowała w Katedrze Geologii Żłozowej i Górniczej Wydziału Geologii, Geofizyki i Ochrony Środowiska Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie, specjalizując się w geologii złóż i petrografii³⁴.

Mirosław Mochnacki/Мирослав Мохнацький (1904 Wojkowa, pow. Nowy Sącz — 1970) nietypowo dla łemkowskich studentów przed drugą wojną światową ukończył Uniwersytet Poznański (1931). Specjalizował się w analizie matematycznej, algebrze i metodach wariacyjnych. Był kierownikiem Katedry Matematyki oraz dyrektorem In-

²⁹ *Проба упорядкування українських говорів* (1913); *До питання про діалектологічну класифікацію українських говорів* (1924), *Опис фонетичного мови українського* (1932), także po angielsku: *A Phonetic Description of the Ukrainian Language* (1979), *Карта українських говорів* (1933). Jego prace dotyczące łemkowszczyzny zebrano w: I. Зілинський, *Праці про говірку Лемківщини: від Попраду до Ослави*, [red.] В. Пилипович, М. Лесів, Горлиці 2008.

³⁰ Prace oparte na badaniach, które prowadził prof. Ziżyński, wydał M. Karaś: *Studia nad dialektologią ukraińską i polską: materiały b. katedry języków ruskich UJ*, „Zeszyty Naukowe UJ”, nr 376, „Prace Językoznawcze” 1975, nr 44.

³¹ *Rozwój naukowo-dydaktyczny i kierunki badawcze Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*, <http://www.wsp.krakow.pl/geo/Rozwoj_naukowo-dydaktyczny_IG_UP.pdf>, dostęp: 15.04.2012.

³² *Geografia fizyczna świata*, cz. 1–2 (1956–1959, w jednym tomie 1966, w Z. Czeppe i J. Flis), *Europejskie kraje socjalistyczne* (1963), *Geografia gospodarcza europejskich krajów socjalistycznych (bez ZSRR i Polski)* (1967), *Tarnów i okolica jako teren wycieczek geograficznych*.

³³ Mochnacki Rodion, [w:] *Encyklopedie Teberii, Słownik Sozologiczny*, <<http://www.teberia.pl/encyklopedia.php?a=ArtShow&ArtId=1476>>, dostęp: 17.04.2012.

³⁴ *Minerały kruszczowe złoża polimetalicznego w Kowarach (Dolny Śląsk)* (1966), *Geologia polimetalicznego złoża w Kowarach (Dolny Śląsk)* (1967), *Mineralizacja skał metamorficznych części Pogórza Izerskiego* (1975).

stytutu Matematyki na Wydziale Matematyczno-Fizycznym Politechniki Śląskiej. Autor wielu prac³⁵ oraz tłumacz obszernej literatury fachowej z języka rosyjskiego³⁶. Był odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz innymi odznaczeniami.

Współcześnie Łemkowie pracują w licznych placówkach naukowych Polski. Za uważalne jest wśród nich dość spore zainteresowanie naukami humanistycznymi, a w szczególności własną historią i kulturą. W tej kategorii na szczególną uwagę zasługuje dr Helena Duć-Fajfer, która od 10 lat prowadzi na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie filologię rosyjską z językiem rusińsko-łemkowskim. W swoich badaniach interesuje się literaturą mniejszości etnicznych oraz interferencją kuturową w obszarze pogranicza oraz prowadzi szeroko zakrojoną działalność kulturalną. Jest także członkiem Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych.

Nie ograniczają się jednak Łemkowie tylko do przedmiotów im uczuciowo bliskich. Poniżej podaję częściowy spis naukowców pochodzenia łemkowskiego, którzy pracują w Polsce³⁷.

W przypisach podaję ich publikacje monograficzne. Wszyscy oni są także autorami artykułów naukowych i w większości redaktorami różnych publikacji.

Dr Andrzej Bodak pracuje w Instytucie Nauk Ekonomicznych Wydziału Inżynierjno-Ekonomicznego Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Specjalizuje się w ekonomice pracy i zarządzaniu pracą.

Dr Jarosław Chomiak pracuje w Instytucie Fizyki Doświadczalnej Wydziału Fizyki i Astronomii Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie specjalizuje się w fizyce ciała stałego.

Ks. prot. dr Roman Dubec³⁸ prowadzi Diecezjalny Ośrodek Kultury Prawosławnej ELPIS w Gorlicach i interesuje się historią Cerkwi prawosławnej oraz spuścizną kulturową łemków.

Prof. nadzw. dr hab. Stefan Dudra³⁹ jest kierownikiem Zakładu Stosunków Międzynarodowych w Instytucie Politologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Wykazuje dużo zainteresowania historią Cerkwi prawosławnej oraz łemków.

³⁵ *Zbiór zadań z równań różniczkowych zwyczajnych* (1958, współautor: K. Szałajko). *Wykłady z matematyki* (w kilku częściach, 1956–1961).

³⁶ G.P. Tolstov, *Szeregi Fouriera* (1954), W.I. Smirnow, *Matematyka wyższa* (1961–1962, t. 1–4, współautor tłumaczenia: A.Wiweger), W.A. Ditkin, A.P. Prudnikow, *Przekształcenia całkowe i rachunek operatorowy* (1964), I.M. Gelfand, S.W. Fomin, *Rachunek wariacyjny* (4 polskie wydania: 1970, 1972, 1975, 1979), M.A. Krasnoselskij, *Równania całkowe* (1972).

³⁷ Informacje o miejscu pracy i zainteresowaniach podano na podstawie bazy danych Ludzie Nauki (Nauka Polska), <http://nauka-polska.pl/shtml/raporty/raporty_ludzie.shtml> oraz stron internetowych poszczególnych uczelni i instytucji badawczych. Stamtąd też oraz z katalogu Biblioteki Narodowej pochodzą wydania monograficzne.

³⁸ *Cyrylickie starodruki cerkiewne XVII–XVIII*, [w:] *Ze zbiorów instytucji kościelnych i parafii prawosławnych woj. małopolskiego: katalog* (2010); *Z dziejów parafii prawosławnych na Łemkowszczyźnie w okresie międzywojennym* (2011). Z Adamem Janczym: *Inwentaryzacja cmentarzy łemkowskich w nieistniejących wsiach na terenie gmin Sękowa i Uście Gorlickie* (2007); *Inwentaryzacja cmentarzy łemkowskich na terenie gminy Sękowa*, t. 1: Bartne, Bodaki, Krzywa, Pstrążne, Wołowiec (2008); *Inwentaryzacja cmentarzy łemkowskich na terenie gminy Sękowa*, t. 2: Małastów, Męcina Wielka, Owczary, Pętna, Ropica Górna (2009).

³⁹ *Łemkowie: deportacja i osadnictwo ludności łemkowskiej na Środkowym Nadodrzu w latach 1947–1960* (1998); *Kościół prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie świato-*

Prof. dr hab. inż. Andrzej Felenczak pracuje w Katedrze Hodowli Bydła Wydziału Hodowli i Biologii Zwierząt Uniwersytetu Rolniczego im. Hugona Kołłątaja w Krakowie⁴⁰.

Prof. nadzw. dr hab. Janina Frasz⁴¹ pracuje w Instytucie Politologii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego i interesuje się komunikacją społeczną.

Dr hab. Bohdan Halczak⁴² jest kierownikiem Zakładu Historii Idei i Ruchów Społecznych Instytutu Politologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Interesuje się polityką narodowościową i mniejszościami oraz jest współautorem podręczników szkolnych do nauki historii.

Dr inż. Mirosław Klinkowski otrzymał doktorat na Universitat Politècnica de Catalunya (Barcelona), a obecnie pracuje w Zakładzie Teletransmisji i Technik Optycznych Instytutu Łączności Państwowego Instytutu Badawczego we Wrocławiu.

Dr Paweł Korobczak⁴³ pracuje w Zakładzie Etyki Instytutu Filozoficznego Uniwersytetu Wrocławskiego.

Prof. nadzw. dr hab. Andrzej Ksenicz⁴⁴ jest kierownikiem Zakładu Literatur Wschodniosłowiańskich Instytutu Neofilologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Interesuje się literaturą rosyjską drugiej połowy XIX i XX wieku oraz polsko-ukraińskim pograniczem literackim i kulturowym.

Dr Tomasz Kwoka⁴⁵ pracuje w Instytucie Filologii Słowiańskiej Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, a zajmuje się współczesną oraz historyczną sytuacją językową w krajach byłej Jugosławii, a także rozwojem języka łemkowskiego/rusińskiego.

Dr inż. Monika Michalska pracuje w Zakładzie Makroekonomii i Finansów Wydziału Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu Zielonogórskiego.

Prof. dr hab. Bohdan Mochnacki⁴⁶ jest dyrektorem Instytutu Matematyki i Informatyki oraz kierownikiem Zakładu Zastosowań Metod Komputerowych w Technice Politechniki Częstochowskiej.

wej (2004); *Życie religijne w Przemkowie po II wojnie światowej* (2004 z Waldemarem Łąpkowskim); *Poza małą ojczyznę: Łemkowie na ziemi lubuskiej* (2008); *Cerkiew w diasporze: z dziejów prawosławnej Diecezji wrocławsko-szczecińskiej* (2009); *Metropolita Dionizy (Waledyński) 1876–1960* (2010).

⁴⁰ W czasie przygotowywania tego artykułu prof. Felenczak zmarł (4 IV 2012).

⁴¹ *Teoria i praktyka propagandy* (1997, 1999 z Bogusławą Dobek-Ostrowską i Beatą Ociepką); *Dziennikarski warsztat językowy* (1999, 2005); *Komunikacja polityczna: wybrane zagadnienia gatunków i języka wypowiedzi* (2005).

⁴² *Towarzystwo Tomasza Zana w latach 1899–1914* (1996); *Publicystyka narodowo-demokratyczna wobec problemów narodowościowych i etnicznych II Rzeczypospolitej* (2000); *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989* (2010 z Romanem Drozdem); *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza w powiecie: funkcjonowanie powiatowych instancji PZPR na przykładzie Zielonej Góry (1949–1989)* (2011).

⁴³ *Myśl anarchiczna: zagadnienie początku w filozofii Fryderyka Nietzschego* (2006).

⁴⁴ *Antoni Czechow i świat jego dzieła* (1992); *Słowiański wielogłos: czyli od Antona Czechowa do Jerzego Harasymowicza* (1999); *Ścieżkami bohaterów Antona Czechowa* (2007).

⁴⁵ *Rozmawiamy po lemkońsku = Бєцидѹме по лемківскы = Let's Speak Lemko-Rusyn: rozmówki polsko-łemkowsko-angielskie/amerykańskie* (2007 z Paulem Robertem Magocsim i Heleną Duć-Fajfer); *Słowiańskie języki literackie: rys historyczny* (2011 z Barbarą Oczkową i Elżbietą Szczepańską).

⁴⁶ *Metoda warstwicowa numerycznego modelowania pola temperatury w ciałach stałych* (1971); *Metody numeryczne i ich realizacja w języku BASIC* (1977 z Włodzimierzem Stefaniakiem); *Mathematical Modelling of Alloys Directional Solidification* (1985); *Modelowanie i symulacja krzepnięcia odlewów* (1993 z Józefem S. Suchym); *Metody numeryczne: podstawy teoretyczne, aspekty praktyczne*

Dr Mirosław Pecuch⁴⁷ jest kierownikiem Działu Etnografii w Muzeum Lubuskim im. Jana Dekerta w Gorzowie Wielkopolskim i specjalizuje się w etnologii, publikując także na tematy łemkowskie.

Dr Lidia Stefanowska⁴⁸ uzyskała stopień doktora na Harvardzie, a obecnie pracuje w Katedrze Ukrainistyki Wydziału Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie zajmuje się literaturą ukraińską i przekładami z języka ukraińskiego na język polski.

Dr hab. Jan Suchanicz⁴⁹ pracuje w Instytucie Fizyki Wydziału Matematyczno-Fizyczno-Technicznego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, gdzie specjalizuje się w fizyce ciała stałego.

Prof. dr hab. Rościsław Żerelik⁵⁰ jest dyrektorem Instytutu Historii Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Specjalizuje się w historii średniowiecza, ze szczególnym uwzględnieniem Śląska, oraz w naukach pomocniczych historii.

Na biskupich tronach

Choć ksiądz Teofil Sembratowicz nie został biskupem w XIX wieku, dwu Łemków zasiadło na tronie biskupim, a dwu innych na arcybiskupim, w tym jeden został kardynałem⁵¹. Z racji zajmowanych stanowisk cerkiewnych byli oni posłami na galicyjski Sejm Krajowy. Obracali się więc w ruskich i polskich kołach politycznych. Wszyscy oni prowadzili działalność pedagogiczną i naukową oraz współtworzyli świat kultury Lwowa,

i algorytmy (1994, 1996, 1998, 2004 z Ewą Majchrzak); *Numerical Methods in Computations of Foundry Processes* (1995); *Odwrotne zadania źródłowe w termodynamice procesów odlewniczych* (2007 z Andrzejem Metelskim).

⁴⁷ *Tożsamość kulturowa Łemków w zachodniej Polsce i na Ukrainie: studium porównawcze* (2009).

⁴⁸ *Антонич. Антимиї* (2006).

⁴⁹ *Właściwości dielektryczne i przemiany fazowe tytanianu sodowo-bizmutowego Na_{0.5}Bi_{0.5}TiO₃ i roztworów stałych na jego bazie* (2004); *Ferroelektryczność tytanianów* (2008); *Elementy inżynierii materiałowej* (2009, 2010).

⁵⁰ *Dokumenty i kancelarie książąt głogowskich w latach 1250–1331* (1988); *Inwentarze zbrojowni i arsenau księcia legnickiego Ludwika IV z lat 1662–1669* (1993 z Mateuszem Golińskim); *Bartłomieja Steina renesansowe opisanie Wrocławia* (1995); *Wykaz szlachty chrześcijańskiej z kampanii tureckiej 1566 roku* (2002).

⁵¹ Dodajmy, że Grzegorz z Sanoka (ok. 1407–1477), rzymskokatolicki arcybiskup lwowski, profesor UJ i pierwszy przedstawiciel humanizmu w Polsce, urodził się „w zapadłej wiosce u źródeł Wisłoki [Wisłoka?] i tam spędził dziecięce lata”, zob. Filip Buonaccorsi Kallimach, *Życie i obyczaje Grzegorza z Sanoka, arcybiskupa lwowskiego*, Lwów 1909, s. 21. To by lokowało miejsce jego urodzenia na Łemkowszczyźnie bez względu na to, czy był to Wisłok, czy Wisłoka. Tę drugą rzekę podaje Irmina Lichoniska, redaktorka wydania biografii pióra Kallimacha: *Vita et mores Gregorii Sanocei*, Warszawa 1963. Być może ze względu na miejsce urodzenia Józef Szujski (*Dzieje Polski podług ostatnich badań*, t. 2, *Jagiellonowie*, Lwów 1862, s. 147) nazywa Grzegorza z Sanoka Rusinem. Opinia ta nie znajduje jednak poparcia u innych autorów. Jerzy Wyrozumski (*Środowisko rodzinne Grzegorza z Sanoka*, „Rocznik Sanocki” 1980, t. 5, s. 39–52), przedstawiając różne poglądy na powiązania rodzinne Grzegorza z Sanoka, konkluduje, że był on szlacheckiego pochodzenia i że jego mała zamożna polska rodzina osiedliła się na ziemi sanockiej po zajęciu jej przez Kazimierza Wielkiego. W wieku kilku lat Grzegorz przeprowadził się z ojcem do Sanoka.

Przemyśla i szerszej Galicji. Mieszkając i pracując z dala od Łemkowszczyzny, zachowali nie tylko sentyment do stron rodzinnych, ale też starali się im pomóc.

Pierwszym Łemkiem na biskupim tronie był Tomasz Polański/Томас Полянський (1794 Przegonina, cyrkuł sądecki — 1869)⁵². Był on początkowo prefektem studiów w Greckokatolickim Seminarium Duchownym we Lwowie (1820–1829), a jednocześnie adiunktem na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego (1822–1822) i suplentem przy Katedrze Starego Testamentu (1821–1826). Nie otrzymawszy katedry po obronie doktoratu (1826), zrezygnował z kariery naukowej i zaczął pracę w Greckokatolickiej Kapitułe Katedralnej w Przemyślu, gdzie systematycznie awansował. Był także wicedyrektorem (1834–1847) oraz dyrektorem (1847–1849) ponadgimnazjalnej szkoły w Przemyślu noszącej nazwę Zakład Filozoficzny. W 1859 roku wybrano go greckokatolickim biskupem przemyskim. Był członkiem komisji nadzorczej Ossolineum i Towarzystwa Kredytowego Ziemińskiego. Wsławił się podpisaniem w Rzymie Dekretu Kongregacji Propagandy Wiary *Ad graves et diuturnas (Concordia)*⁵³, który regulował współżycie w Galicji obrządków łańcińskiego i greckokatolickiego. Składał się ten dokument z pięciu części: 1) Pod względem przejścia z jednego obrządku na drugi; 2) Pod względem funkcji świętych, czyli pod względem liturgicznym; 3) Pod względem szafarstwa Świętych Sakramentów; 4) Pod względem zawierania małżeństw i wychowywania dzieci; 5) Pod względem wzajemnej pomocy. Choć jej wykonywanie pozostawiało wiele do życzenia, sam fakt jej powstania lokuje *Concordię* wśród wielkich i pionierskich osiągnięć⁵⁴.

Wspomnijmy tu, że w XIX wieku żył też inny Tomasz Polański (1822 Felsztyn — 1886)⁵⁵, bratanek opisanego powyżej biskupa, który po śmierci metropolity halickiego, kardynała Michała Lewickiego, był brany pod uwagę jako jego następcą. Seminarium greckokatolickie ukończył w Wiedniu (1843), gdzie także przygotowywał eksternistycznie doktorat we Frintaneum. Poświęcił się pracy nauczycielskiej, za co był powszechnie ceniony. Początkowo uczył w gimnazjum przemyskim (1849–1856), a następnie był kolejno dyrektorem gimnazjum w Samborze (1856–1862), Rzeszowie (1862–1867) oraz Przemyślu (1867–1882). Sambor (1865) i Przemyśl (1886) nadały mu tytuł honorowego obywatela miasta. W 1863 roku nie powiadomił władz, że część jego uczniów uciekła do powstania styczniowego i bronił ich po powrocie. Był także posłem na Sejm Krajowy i do Rady Państwa. Przeszedł od pozycji proruskich na propolskie i ponownie na proruskie. W Przemyślu był od 1847 roku drugim kaznodzieją w cerkwi katedralnej, gdzie kazania jako jeden z pierwszych głosił po rusku. W czasie Wiosny

⁵² T. Śliwa, Polański, Tomasz Syrus, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27, Kraków 1982/1983, s. 282–283.

⁵³ *Jus ecclesiasticum circa correlationes utriusque ritus in Galicia, graeco-catholici, slavici Ruthenorum et latini Polonorum* = *Право церковное о отношеніяхъ обрядовъ обохъ в Галициі, греческо-католического, славянскаго Русиновъ і латинскаго Поляковъ* = *Prawo koscielne o stosunkach obu obrządkoiv w Galicyi, greckokatolickiego, sławianiskiego Rusinoiv, i łaciniskiego Polakoiv*, Львов 1865, także dostępne w Google Books, <http://books.google.pl/books/about/Jus_ecclesiasticum_circa_correlationes_u.html?id=6-xGAAAACAAJ&redir_esc=y>, dostęp: 20.04.2012.

⁵⁴ Wszystkie obrządki Kościoła katolickiego zrównano w 1894 roku mocą konstytucji papieża Leona XIII *Orientalium dignites*.

⁵⁵ T. Śliwa, *Polański...*, s. 283–284.

Ludów wydał broszurę *Słowo jedno w celu wzajemnego porozumienia się*, w której upominał się o prawa narodowe dla Rusinów. Pisał w niej m.in.: „Stawiamy więc następujące, po długim rozmyśleniu uwagi, na które pewnie wszyscy dobro kraju chcący obywatele przystaną. Dla polepszenia bytu ludu wiejskiego nie dosyć jest prosić o zniesienie stosunku poddańczego, o uchYLENIE PRAW FEUDALNYCH, trzeba i tego, żeby lud prosty nie na sposób swoich pradziadów, ale według zasad ekonomii rozumowej gospodarował. Do osiągnięcia tego celu nie są zaś szkoły wiejskie, gdzie oprócz czytania, rachunków, pisania i religii nic innego się nie wykłada, dostateczne; potrzeba nieodzownie szkółek ekonomicznych, szkół dla niższej techniki, w których konsekwentnie, aby naród z nich korzystał, przedmioty w języku ruskim wykładane być muszą”⁵⁶.

Kiedy biskup Polański szwankował na zdrowiu, Watykan nazaczył w 1867 roku administratora diecezji w osobie innego Łemka, Józefa Sembratowicza/Йосиф Сембратович (1821 Krynica, cyrkuł sądecki — 1900)⁵⁷. Studiował on teologię na Uniwersytecie Wiedeńskim (1841–1845), a doktorat otrzymał także w Wiedniu na Augustineum (1850). Jako zastępca profesora na Uniwersytecie Lwowskim, prowadził Studium Biblijne Nowego Testamentu oraz wykładał język grecki (1850–1852). Powrócił na uczelnię już jako profesor w roku 1859 i wykładał tam do 1865 roku⁵⁸. W tymże roku został tytularnym biskupem Nazjanzu. Po śmierci biskupa Polańskiego prowadził przemyskie biskupstwo greckokatolickie do 1872 roku, a od 1870 roku był także metropolitą lwowskim. Wspomagał bursy i starał się przeciwstawiać alkoholizmowi. Utworzył fundusz dla wdów i sierot po księżach. Wizytował parafie, spowiadał, regularnie celebrował msze święte. Wydał wiele listów pasterskich, poruszając tematy religijne, społeczne i polityczne. Złożył u cesarza Franciszka Józefa skargę „na uciemnienie narodowości ruskiej ze strony galicyjskich władz rządowych”, a w szczególności „co do równouprawnienia języka ruskiego”. W 1880 roku papież nadał mu tytuł hrabiego i asystenta tronu papieskiego. Spekulowano, że zostanie kardynałem, ale nie tak potoczyły się jego losy. Uważa się, że ten człowiek nauki, postu i modlitwy nie potrafił znaleźć się w polityce i ostatecznie padł jej ofiarą, choć nie wszystkie jego poczynania zostały wyjaśnione⁵⁹. W 1882 roku cesarz Franciszek Józef, choć chwalił jego personalne zasługi, poprosił go o rezygnację z zajmowanego stanowiska, zarzucając jego klerowi sprzyjanie prawosławiu. Metropolita Sembratowicz został mianowany tytularnym arcybiskupem teodozjopolitańskim i resztę życia ten popularny wśród ludu duchowny spędził w Rzymie.

Miejsce metropolity Józefa Sembratowicza zajął jego bratanek, Sylwester (1836 Desznica, obw. Jasło — 1898)⁶⁰. Studiował on filozofię i teologię w Collegium Urbanianum w Rzymie (1856–1860), gdzie w 1861 roku otrzymał stopień doktora. W 1864 roku został suplentem dogmatyki na Uniwersytecie Lwowskim, a od letniego kursu 1869/

⁵⁶ Cytuję za przedrukiem, który zamieścił Володимир Пилипович w: *Лівак з-над Сяну: перемиські друки середини ХІХ століття*, Перемишль 2001, s. 352–353.

⁵⁷ A. Zięba, *Józef Sembratowicz — żywot polityczny bogobożnego Łemka*, „Річник Руской Бурсы” 2006, s. 69–86.

⁵⁸ L. Finkel, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego...*, s. 308.

⁵⁹ П. Трохановській, *О великом метрополіті Русинів*, „Лемківській річник” 2001, s. 91–93.

⁶⁰ A. Zięba, *Sembratowicz Sylwester*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 36, Kraków 1995, s. 212–217.

1870 zwyczajnym profesorem dogmatyki specjalnej i docentem teologii fundamentalnej. Sprawował też funkcję dziekana wydziału teologicznego (1872/1873, 1878/1879)⁶¹. Równocześnie z obowiązkami akademickimi sprawował liczne funkcje cerkiewne; w roku akademickim 1879/1880 ustąpił z katedry, aby poświęcić się służbie Cerkwi. W 1878 roku mianowany został biskupem tytularnym Juliopolis i po rezygnacji stryja przejął administrację archidiecezji, której metropolitą został w 1885 roku. Rok później rozważano w Watykanie nadanie mu tytułu patriarchy lwowskiego i podporządkowania mu grekokatolików na Węgrzech, ale do tego nie doszło. Został natomiast kardynałem (1895). Był aktywny w polityce. Sprawował funkcję wicemarszałka sejmu galicyjskiego (1883–1897) oraz był członkiem austriackiej Izby Panów. Stworzył własne katolicko-łojalistyczne ugrupowanie polityczne, które w wyborach sejmowych 1885 roku odniosło sukces. Później przystał do ukraińskich narodowców (dalej jednak zwalczających ich antyklerykalizm) i poparł politykę Nowej Ery zmierzającą do ugody polsko-ukraińskiej. Był znany z ostantacyjnych posunięć, takich jak protestacyjne opuszczanie miejsca zebrań albo ostre krytykowanie w prasie osób, które nie zgadzały się z jego linią polityczną, grożąc im nawet potępieniem. Jednakże z usposobienia miał być łagodny, przystępny i dobrego serca. Interesował się dolą rusińskich emigrantów, posyłając do nich księży. Kontynuował styl duszpasterski swego stryja, biorąc aktywny udział w życiu religijnym na różnych szczeblach jego organizacji.

Współpracownikiem biskupa Sylwestra Sembratowicza był Julian Pełesz (1843 Smerekowiec, pow. Jasło — 1896)⁶², który podobnie jak kardynał uważał, że unia brzeska stanowiła dopełnienie dążności narodu ruskiego do wspólnoty z cywilizacją zachodnią. Doktorat z teologii uzyskał w 1870 roku na Uniwersytecie Wiedeńskim i objął stanowisko adiunkta na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego. W tym czasie sprawował także liczne inne funkcje: był katechetą w szkole prowadzonej przez benedyktyнки ormiańskie oraz w seminarium nauczycielskim dla dziewcząt. Współredagował czasopismo „Рускій Сіон”, gdzie także opublikował wiele swoich artykułów i kazań. Od 1872 roku był prefektem studiów w seminarium grekokatolickim w Przemyślu, gdzie pełnił także funkcję zastępcy profesora teologii pastoralnej. W latach 1874–1883 pracował w Wiedniu jako proboszcz cerkwi św. Barbary oraz rektor seminarium grekokatolickiego. Był to bardzo owocny etap w jego życiu, nawiązał bowiem szereg znajomości w najznakomitszych kręgach towarzyskich stolicy monarchii i został nauczycielem następcy tronu, arcyksięcia Rudolfa. W 1882 roku proponowano mu objęcie grekokatolickiej diecezji Kriżowac (w dzisiejszej Chorwacji), ale odmówił, gdyż — jak się zdaje — jego celem było objęcie urzędu metropolity lwowskiego. Z tą nadzieją powrócił w 1883 roku do Lwowa, ale ostatecznie musiał

⁶¹ Wydał tylko jedną większą pracę naukową *Розсудженіе и опроверженіе статіи помѣщеної в часопись «Слово» в ч. ч. 84 до 93 з года 1868, рочника VIII. під заглавіем «Сходство и розниця ученія православної и римской церквей», списаної Правосл. архіеп. минским Кир Антоніем (1869)* oraz był współautorem pracy *Изборникъ благопотребныхъ церковныхъ чиновъ и службъ (1873)*. Napisał wiele artykułów oraz współredagował pismo „Рускій Сіон”.

⁶² Cz. Lechicki, *Pełesz Julian*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 25, Kraków 1980, s. 570–571; S. Nabywaniec, *Biskup Julian Pełesz — historyk Kościoła grekokatolickiego*, [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 3, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2005, s. 285–295.

zadowolić się objęciem greckokatolickiego biskupstwa stanisławowskiego (1885). Jako pierwszy jego władcyka był jego organizatorem. W dniu 4 stycznia 1886 roku wygłosił znamiennej mowę sejmową, która odbiła się echem nie tylko w Galicji. Mówił o szkolnictwie i krytykował postawy antyunijne i antyruskie, nawołując Polaków i Rusinów do zgody i lojalności względem monarchii. W uznaniu zasług jedną z ulic w Stanisławowie nazwano jego imieniem⁶³. W 1891 roku został biskupem przemyskim, a dwa lata później otrzymał tytuł asystenta tronu papieskiego i hrabiego rzymskiego. Pozostawił po sobie obszerną spuściznę pisarską⁶⁴. Był autorem monumentalnej, liczącej ponad 1700 stron, historii Cerkwi greckokatolickiej (i prawosławnej) napisanej po niemiecku: *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom* (1878–1881)⁶⁵. Bardzo bogata w szczegóły i do dziś wykorzystywana, napisana została jako apologia Cerkwi greckokatolickiej.

W XX wieku Łemkowszczyzna nadal wydawała przyszłych biskupów. Jednakże w większości nie prowadzili oni już tak szerokiej działalności naukowej na szczeblu uniwersyteckim i nie zasiadali już w parlamencie z racji zajmowanego stanowiska. Wspomnijmy więc jedynie Jozafata Kocyłowskiego (1876 Pakoszówka, pow. Sanok — 1947), który na Kolegium Ruskim w Rzymie uzyskał doktorat z filozofii (1903) i teologii (1907), a następnie wykładał w seminarium greckokatolickim w Stanisławowie. W 1915 roku kierował seminarium greckokatolickim, które wobec inwazji rosyjskiej utworzono w czeskiej miejscowości Kroměříž, a już rok później został greckokatolickim biskupem przemyskim. Od 1928 roku był członkiem Komisji ds. Akcji Katolickiej Episkopatu Polski. Jako patriota ukraiński popadł w konflikt z polską racją stanu, ale ostatecznie uznał polską władzę Galicji. W czasie drugiej wojny światowej wobec zagrożenia ze strony dwu totalitaryzmów: bolszewickiego i nazistowskiego, próbował szukać kompromisu z tym drugim. Aresztowany przez władze sowieckie tuż po „wyzwoleniu”, zmarł w więzieniu. W 2001 roku papież Jan Paweł II zaliczył go w poczet błogosławionych⁶⁶.

Bazyli Maściuch (1873 Nowa Wieś, pow. Nowy Sącz — 1936)⁶⁷ był przeciwny ukraińskiej polityce biskupa Kocyłowskiego na Łemkowszczyźnie i stanął na czele Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny, którą w 1934 roku stworzył papież dla odseparowania Łemków od wpływów ukraińskich. Istniały plany przekształcenia jej w biskupstwo, ale przeszkodziła im wojna. Był on także naukowcem, który doktorat otrzymał na Augustineum (1903), a habilitował się z prawa kanonicznego na Uniwersytecie

⁶³ Obecnie nazywa się ona Академіка Гнатюка, zob. T. Olszański, *Kresy kresów. Stanisławów: Ulica Pełesza*, „Kurier Galicyjski” 2008, nr 17, s. 10–11, <http://www.lwow.com.pl/kurier-galicyjski/KG_17-69.pdf>, dostęp: 1.05.2012.

⁶⁴ *Учебникъ католицкои религіѣ для высшихъ клясъ школъ середныхъ*, t. 1–3, (1876–1878); *Пастырское Богословіе* (1876–1877, wyd. II, poprawione 1885); *Розправа о духовномъ урядовомъ стилѣ* (1878, wyd. II 1898).

⁶⁵ Pracę tę wydano ponownie dwa razy: Londyn (1968) i Wiedeń (2010). O dokonaniach naukowych biskupa Pełesza pisał I. Назарко, *Епископ Ю. Пелеш — історик церкви*, „Український історик” 1981, t. 18, s. 118–127.

⁶⁶ D. Iwaneczko, *Wierny Bogu i Stolicy Apostolskiej: Błogosławiony biskup Jozafat Kocyłowski (1876–1947)*, <http://mtrojnar.rzeszow.opoka.org.pl/ksieza_niezlomni/jozafat_kocylowski>, dostęp: 5.05.2012.

⁶⁷ S. Stępień, *Bazyli Masciuch*, „Studia Polsko-Ukraińskie” 2006, t. 1, s. 246–248.

Lwowskim. W latach 1903–1916 był wykładowcą i prefektem seminarium greckokatolickiego w Przemyślu. Był także docentem na Uniwersytecie Lwowskim oraz autorem wielu prac⁶⁸.

Także dziś Łemkowie zajmują najwyższe godności w obu Cerkwiach, do których tradycyjnie należą. Arcybiskup Adam Dubec prowadzi od 1983 roku prawosławną diecezję przemysko-nowosądecką. Natomiast biskup Włodzimierz Juszcak przewodzi od 1999 roku greckokatolickiej diecezji wrocławsko-gdańskiej. Poszczególni księża odgrywają ważną rolę nie tylko w życiu duchowym, ale także kulturowym Łemków. Jednym z takich księży jest Artur Graban, który od 1998 roku prowadzi parafię prawosławną w Ługach koło Strzelec Krajeńskich. Jest inicjatorem i organizatorem wielu imprez łemkowskich, takich jak Łemkowska Watra w Ługach, Wieczór z Kulturą Łemkowską, Spotkania Trzech Kultur i Rusiński Zmierzch⁶⁹. To właśnie pod jego przewodnictwem powstał zespół „Lemko-Tower”, który nagrał kilka płyt, dał ponad 200 koncertów, a próby ma w zaadoptowanej na cele kulturalne starej wieży ciśień⁷⁰. Za te i inne działania na rzecz kultury ksiądz Graban, który także uczy języka łemkowskiego, otrzymał nagrodę Zasłużony dla Kultury Polskiej (2006) oraz Srebrny Krzyż Zasługi za działania na rzecz ochrony, zachowania i rozwoju tożsamości kulturowej mniejszości narodowych i etnicznych (2011)⁷¹.

Literatura i sztuka

Gdybym na psy zszedł
byłbym architektem

Кед бым на псы зышол
Был бым архітеком

Łemkiem zostałem
Ludzie zwą mnie poetą⁷²

Лемком ем остал
Зовут мя поетом

Najstarszy przykład obecności Łemków w kulturze polskiej pochodzić mógłby z przełomu XV i XVI wieku. Pochodzić mógłby? Tak bowiem często bywa z tymi najstarszymi wzmiankami, czasami zaproszonymi brakiem dokładnych informacji, a czasami zwyczajnie podatnymi na różne interpretacje. Paweł z Krosna (ok. 1470–1517) był stu-

⁶⁸ Jego *Церковне право супруже* (1910) analizowała Ewa Gajda w pracy *Bazyli Masciuch e il suo „Церковне право супруже [...]”*. *Le prime note della ricerca*, „*Studia Iuridica Toruniensia*” 2010, t. 7, s. 162–186.

⁶⁹ A. Graban, *Działalność społeczno-kulturalna Łemków na terenie powiatu strzelecko-drezdeńskiego*, [w:] *Łemkowie: historia i kultura. Sesja naukowa Szreniawa, 30 czerwca–1 lipca 2007*, Szreniawa 2007, s. 108–112.

⁷⁰ A. Rydzanicz, *Wieża Łemków*, „Przegląd Prawosławny” 2009, nr 9, <http://www.przegladprawoslawny.pl/articles.php?id_n=2121&id=2>, dostęp: 22.04.2012.

⁷¹ M. Feder, *Artur Graban: Ksiądz, który rozbudził Łemków*, „Gazeta Lubuska” z 2 marca 2010, <<http://www.gazetalubuska.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20100302/POWIAT02/477382248>>, dostęp: 24.04.2012; M. Kalina, *Ksiądz Artur Graban odznaczony*, strona Prawosławnego Serwisu Internetowego www.cerkiew.pl, <http://www.cerkiew.pl/index.php?id=37&tx_ttnews%5Btt_news%5D=15831&tx_ttnews%5BbackPid%5D=1&cHash=8a9f750855>, dostęp: 20.04.2012.

⁷² P. Murianka [Piotr Trochanowski], *Droga/Дорога*, [w:] tenże, *Jak sokół wodę z kamienia/Як сокіл воды на камени*, Warszawa 1989, s. 94–95. Z łemkowskiego przełożyła B. Dohnalik.

dentem i później wykładowcą literatury klasycznej na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz poetą, który tworzył w języku łacińskim. Początkowo pisano, że pochodził z niezamożnej rodziny i być może nazywał się Gruelus⁷³. Później ustalono, że pochodził z patrycjuszowskiej rodziny, że jego ojciec, burmistrz Krosna, nazywał się Jan Procler vel Procler i był pochodzenia niemieckiego⁷⁴. Nic nie wiemy o jego matce. Sam poeta podpisywał się na różne sposoby, w tym także jako Paulus Crosnensis Ruthenus. Niektórzy zatem uważają jego za Rusina⁷⁵, a inni temu zaprzeczają⁷⁶. Nazwano go też... „Rusinem pochodzenia niemieckiego”⁷⁷. Natomiast autor ukrywający się pod inicjałami F.M.S. pisał, że urodził się Paweł w Krośnie, „mieście wówczas kwitnącem na Rusi”⁷⁸. W 1508 roku, gdy w Krakowie wybuchła zaraza, Paweł z Krosna wyjechał na Węgry (dokładniej na dzisiejsze Zakarpacie), gdzie znalazł protektora w osobie żupana ugockiego i później też nadżupana marmoroskiego, Gabora Perényi (zm. 1526)⁷⁹. Powrócił jednak do Krakowa i dalej tam wykładał i pisał⁸⁰.

Także z Krosnem związany był Modest Humiecki/Модест Гумецкий (1842 Tokarnia, pow. sanocki — 1899)⁸¹, który studiował medycynę w Krakowie i Wiedniu, otrzymując doktorat w 1871 roku. Był lekarzem w Lesku, Dobromilu i przez 25 lat w Krośnie, gdzie także był radnym miejskim i powiatowym oraz burmistrzem (1883–1887). Sporządził *Projekt podźwignięcia miasta Krosna w ogólności, a w szczególności zaprowadze-*

⁷³ B. Kruczkiewicz, *O Pawle z Krosna i Janie z Wiślicy*, „Rozprawy Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” 1887, t. 12, s. 113.

⁷⁴ Pierwszy o tym pisał S. Witkowski, *Pochodzenie poety Pawła z Krosna*, „Eos” 1914–1915, t. 20, s. 159–164, a za nim inni.

⁷⁵ P. Chmielowski, *Historia literatury polskiej: od czasów najdawniejszych do końca wieku XIX*, Warszawa 1899, s. 140; И. Голенищев-Кутузов, *Гуманизм у восточных славян: Украина и Белоруссия*, Москва 1963, s. 12–14; *Antologia poezji polsko-łacińskiej, 1470–1543*, wstępem opatrzyła i opracowała A. Jelicz, wyd. 2, Szczecin 1985, s. 19.

⁷⁶ A. Brückner w recenzji pracy Chmielowskiego, „Kwartalnik Historyczny” 1900, t. 14, s. 76; J. Pelc, *Literatura staropolska i jej związki europejskie*, Warszawa 1973, s. 20; W. Weintbraub w recenzji pracy: Илья Голенищев-Кутузов, *Итальянское Возрождение и славянские литературы XV–XVI веков*, „Slavic Review” 1966, t. 25, nr 1 s. 136–137.

⁷⁷ J. Garbaciak, *Ognisko nauki i kultury renesansowej (1470–1520)*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1, red. K. Lepszy, Kraków 1964, s. 208.

⁷⁸ F.M.S., *Krośnianin*, [w:] *Encyklopedia powszechna*, t. 16, Warszawa 1864, s. 143; A. Brückner, *Dzieje literatury polskiej w zarysie*, wyd. 3, Warszawa 1924, s. 73, pisał, że „Paweł Procler, syn burmistrza, nazywał się Ruthenus, tylko dla odróżnienia swego Krosna ziemi ruskiej od śląskiego Crossen nad Odrą”.

⁷⁹ Perényi gościł Pawła z Krosna w swym zamku Nyalábvár w miejscowości Királyháza (obecnie Korolewo). Rodzina Perényi posiadała wielkie majątki w kilku podkarpackich żupach, gdzie znaczną część ludności stanowili Rusini. M. Kapral, *Perényi Family*, [w:] *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, red. P.R. Magosci, I. Pop, Toronto–Buffalo–London 2002, s. 362. To właśnie Gaborowi Perényi poświęcił Paweł wiersz uważany za jego najlepsze dzieło *Ode Pauli Crosniensis Rutheni ad Apollineum*. H.B. Segel, *Renaissance Culture in Poland: The Rise of Humanism, 1470–1543*, Ithaca 1989, s. 111.

⁸⁰ Od 1994 roku istnieje w Krośnie oficyna pod nazwą Wydawnictwo Ruthenus, które zajmuje się publikacją książek, map, albumów i widokówek oraz dystrybucją własnej produkcji. Do tej pory wydało ponad 150 publikacji dziełowych oraz kilkanaście map, szczególnie dużo uwagi poświęcając lokalnym („karpackim”) pozycjom i reprintom, strona wydawnictwa <<http://www.ruthenus.com.pl/main.php>>, dostęp 20.11.2012.

⁸¹ S. Pomproicz, *Modest Humiecki (1842–1899) — życie i twórczość*, [w:] *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 5, red. F. Leśniak, Krosno 2010, s. 177–186.

nia w nim gimnazjum (1880)⁸². Doprowadził do zakończenia robót brukowych w mieście. Kupił majątek w łemkowskiej wsi Rzepnik, gdzie greckokatolickim proboszczem był jego ojciec i gdzie znajdował się rodzinny grobowiec, w którym i jego pochowano. W kościele oo. kapucynów w Krośnie znajduje się tablica epitafijna z czarnego marmuru poświęcona jego pamięci, na której widnieje napis:

DOM
Modesto Humiecki
Olim Krosnensis oppidi praefecto optimo,
Clarissimo artis medicinae doctori
Possesinum Rzepnicensium Domino
A MDCCCXCIX vita functo,
In perennem memoriam
R.I.P.⁸³

Wszechstronnie utalentowany, Humiecki miał zainteresowania naukowe, był członkiem Polskiego Towarzystwa Przyrodników oraz pisał na tematy medyczne⁸⁴. Uprawiał także różne typy pisarstwa — od poezji, przez dramat i eseistykę, aż do gazetowych notatek-korespondencji i reportaży⁸⁵. Pisał po rusku, polsku i niemiecku⁸⁶. Jego poezja powstała pod wpływem polskiego romantyzmu, a w szczególności Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego. W wierszu *Kocham Cię* pisał:

Lecz kiedy piosenkę usłyszę o tobie,
Twe oko ujrzę, co natchnieniem płonie:

Wnet się rozjaśni myśl moja jak słońce,
Wulkan rozsadzi grobowe całuny
I jako olbrzym świat chwytam za końce:

Słyszysz, jak grają zmartwychwstania struny?
Kocham Cię — niebios oddycham płomienie!...
W tobie poczuwam unieśmiertelnienie!...

⁸² E. Bereś, *Z działalności krośnieńskiej Rady Powiatowej w latach 1868–1914*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2002, t. 12, s. 34.

⁸³ W polskim tłumaczeniu: Bogu Najwyższemu i Najlepszeemu. Modestowi Humieckiemu, niegdyś najlepszemu prefektowi (burmistrzowi) miasta Krosna, doskonałemu doktorowi medycyny, właścicielowi ziemskiemu Rzepnika, [który] w roku 1899 dokonał żywota, na wieczną pamiątkę. Niech odpoczywa w pokoju; E. Bereś, *Krosno i jego samorząd w dobie autonomii galicyjskiej*, Krosno 2008, s. 91. W 2005 roku Sebastian Dubiel, doktorant na Wydziale Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, wystąpił z propozycją nazwania ulicy w Krośnie imieniem Humieckiego; K. Kamiński, *Czy będzie ulica Humieckiego?*, „Przystań. Pismo parafii oo. Kapucynów w Krośnie” 2005, nr 10, s. 14. Wygrała jednak propozycja prezydenta Krosna, aby ulicę przecinającą Osiedle Generalskie nazwać imieniem gen. Hallera.

⁸⁴ *Kilka słów o zapadaniu się klatki piersiowej w chwili skurczu serca*, „Przegląd Lekarski” 1868, t. 7, nr 17, s. 151–153; *Obrzęk śledziony i środki ją kurczące*, „Przegląd Lekarski” 1877, t. 16, nr 25, s. 307.

⁸⁵ H. Duć-Fajfer, *Literatura łemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Kraków 2001, s. 152.

⁸⁶ *Poezje przez Nieznanego* (1876, 1879); *Aforyzmy na tle przyrody* (1877); *Darwinizm* (1878); *Nero, czyli wielcy bohaterzy* (1880); *Думки и думы* (1881).

Dalej tworzą i piszą dziś Łemkowie. Piszą po łemkowsku, bo tego trzeba dla kultywowania i rozwoju kultury łemkowskiej. Piszą też po polsku. Wydano wiele dwujęzycznych zbiorów wierszy. Władysław Graban (1955 Kostomłoty, woj. dolnośląskie) jest fotografem, grafikiem, wydawcą i animatorem kultury łemkowskiej, który także opublikował kilka zbiorów poezji pisząc po łemkowsku i po polsku⁸⁷.

Zapisać słowa⁸⁸

Zapisać słowa
 przecież ich tak wiele
 ułożone w obrazy
 rozrzucone w nieładzie
 co krok
 spotykasz kilka słów
 Zapisać słowa
 to z tak wielu znaczeń
 ułożyć bryłę przestrzeni
 spiąć obręczą
 rozsypane pejzaże
 odnaleźć ludzi
 i zapytać ich
 To wasza mowa?

Najnowsza poezja łemkowska⁸⁹ odzwierciedla walkę o przeżycie i zachowanie łemkowskich wartości kulturowych. Celem jest tu nie tylko zachowanie tych wartości dla samego ich zachowania, ale zaadoptowania ich we współczesnym świecie na warunkach równości z wartościami kulturowymi innych ludzi, wśród których Łemkowie mieszkają. Współczesna poezja łemkowska porusza wiele ważnych tematów, takich jak łemkowski etos⁹⁰, miejsce grupy w społeczeństwie polskim⁹¹, znaczenie *sacrum*⁹², a także odwiecznie obecny temat stosunku do śmierci⁹³.

⁸⁷ *Twarz pośród cieni* (1994); *Na kołpaku gór/На ковпаку гір* (1991); *Rozsypane pejzaże* (1995); *Іконостас болю* (1997); *Znaleźć równowagę duszy* (2004).

⁸⁸ Ten i inne wiersze Władysława Grabana można czytać na jego stronie, <<http://www.graban.com.pl>>, dostęp 20.11.2012.

⁸⁹ Z. Siatkowski, *Współczesna poezja Łemków: Formowania się pokolenia literackiego*, „Загорода” 1994, nr 2/3, s. 48–54; H. Duć-Fajfer, *Główne nurty współczesnej poezji łemkowskiej*, „Roczniki Humanistyczne KUL” 1994, t. 42, nr 3, s. 185–200.

⁹⁰ H. Duć-Fajfer, *Contemporary Lemko Poetry and the Problem of So-called „Lemko Separatism”*, [w:] *The Lemkos of Poland*, red. P. Best i J. Moklak, Kraków–New Haven 2000, s. 151–178; też, *Etosowy i konstruujący wymiar współczesnej liryki łemkowskiej*, „Przegląd Polonijny” 2004, t. 30, nr 3, s. 165–178; też, *Категорія своє-чуже в лемківських культурових текстах*, [w:] *Carpatho-Rusyns and Their Neighbors: Essays in Honor of Paul Robert Magocsi*, B. Horbal, P. Krafcik, E. Rusinko, (red.), Fairfax 2006, s. 123–148.

⁹¹ H. Duć-Fajfer, *Mniejszościowa wizja miejsca swej grupy w społeczeństwie polskim na podstawie twórczości literackiej Łemków*, „Przegląd Polonijny” 1998, t. 24, nr 3, s. 137–157.

⁹² H. Duć-Fajfer, *Sacrum we współczesnej poezji łemkowskiej*, „Roczniki Humanistyczne KUL” 1993, t. 41, nr 7, s. 235–260.

⁹³ M. Wosiek, *Motyw śmierci w poezji łemkowskiej*, [w:] *Magury 2003. Rocznik krajoznawczy poświęcony Beskidowi Niskiemu*, red. S. Michalik, A. Załuga, Warszawa 2003, s. 56–83.

Piotr Trochanowski/Петро Трохановський jest człowiekiem wielu pasji i zdolności. *Spiritus movens* współczesnego renesansu kulturowego Łemków jako organizator, publicysta, kąśliwy polemista, nauczyciel języka łemkowskiego, redaktor kwartalnika „Бесіда” i almanachu *Лемківській Річник*. Jest on także autorem łemkowskiego elementarza *А я знам азбуку* (2003). Pod pseudonimem Petro Murianka (Петро Муриянка) dokonał wielu przekładów na język polski, ale także z rosyjskiego, ukraińskiego, białoruskiego, polskiego, słowackiego, serbsko-chorwackiego i z kaszubskiego — na język łemkowski. O swej pracy tłumacza mówił tak: „[...] *Pana Tadeusza* dosyć łatwo można przełożyć, bo jest to długi, elegijny wiersz, który «się opowiada». O wiele bardziej trzeba się napracować nad utworami zwięzłymi, filozoficznymi, które w skondensowanej formie zawierają jakąś myśl. Na przykład *Szymborska* jest trudna jak *fraszka* (jak cholera, przyp. autorki)”⁹⁴.

Ten zasłużony działacz kultury jest także laureatem licznych nagród, w tym: Nagrody Literackiej im. Stanisława Piętaka w dziedzinie poezji (1990)⁹⁵; im. Księcia Ostrońskiego (za zasługi w rozwoju myśli, kultury i duchowości prawosławia oraz działalność na rzecz jednoczenia chrześcijan); Złotego Herbu Krynicy (nagroda burmistrza Krynicy-Zdroju) oraz Rusińskiej Nagrody Literackiej im. Aleksandra Duchnowycza (2002). Być może największą rolę odgrywa on właśnie jako nieprzeciętny poeta, który wynosi język łemkowski na intelektualne wyżyny.

Zobaczyć i umrzeć⁹⁶

Nim zajdziesz słoneczko
za górą czarną
nim weźmiesz ze sobą
bociani przedwieczorny klangor
błyśnij mi jeszcze

Wyhoduj kwiaty
na ziemi rodzinnej
ród mój
wolnym wygrzeję
i potem zachodź

A ja już radości bezmiar
wezmę na ramiona
za tobą nogi powlokę
i skonam

Видіти і гмерти

Нич зайдеш слонечко
за гору далеку
нич возмеш зо собом
клич предвечірній лелеків
блисний мі іщы

Выплекай квітя
на землі рідній
рід мій
свобідным выгрій
і аж так зайд

А я уж радости безмір
возму на плечы
ногы за тобом повлечу
до змреку

Mirosława Nahacza (1984 Gładyszów, pow. Gorlice — 2007) okrzyknięto jednym z najwybitniejszych twórców współczesnej literatury polskiej. W roku swego debiutu literackiego został laureatem Nagrody Fundacji Literackiej Natalii Gall i Ryszarda

⁹⁴ E. Tkacz, *Ikona Łemkowszczyzny*, „Gazeta Krakowska” z 25 lipca 2007, także przedrukowane na stronie Sercu Bliski Beskid Niski, <<http://www.beskid-niski.pl/index.php?pos=/aktualnosci/a11n>>, dostęp: 13.05.2012.

⁹⁵ *Nagroda Literacka im. Stanisława Piętaka (1990)*, Polska Bibliografia Literacka, <http://pbl.ibl.poznan.pl/dostep/index.php?s=d_biezacy&f=zapisy_szczeg&p_zapis=134090>, dostęp: 13.05.2012.

⁹⁶ P. Murianka, *Jak sokół wodę z kamienia/Як сокіл воды на камени*, tłum. Barbara Dohnalik, Warszawa 1989, s. 16–17.

Pollaka. *Osiem cztery* (2003) to opowieść o pokoleniu młodych ludzi z jego rocznika: „[...] Znowu Noc. Disiaj już któryś raz. Odszedłem trochę od całego szumu, w ciemność, widziałem wszystkich, a oni mnie nie. Odwróciłem się plecami i usiadłem na mokrej trawie. To czarne, które było brakiem światła, ściśle do mnie przylgnęło. Do ubrania i skóry na twarzy i dłoniach. Przejechałem ręką po trawie i potem ją polizałem. Zielony smak, trochę jakby miętowy i gazowany. Drętwiała mi noga, czekałem, aż będzie prawie jak nie moja, żeby się trochę poszczypać. Zastanawiałem się, o czym za moment będę myślał, bo po to tam poszedłem”⁹⁷.

Druga jego książka, *Bombel*, ukazała się w 2004 roku. „Bombla wymyśliłem jadąc do szkoły. W autobusie. Wsiadłem i nie doszedłem do szkoły, bo musiałem to przelać na papier, skończyć pisać”⁹⁸. Bohaterem jej jest wiejski prostaczek, który czasem potrafi skomentować rzeczywistość celniej i ostrzej niż niejeden wytrawny badacz polskiej rzeczywistości⁹⁹. Inspiracją do stworzenia tej postaci były opowieści zasłyszane w Gładyszowie. W 2005 roku ukazała się ostatnia jego książka wydana za życia, *Bocian i Lola*. Pośmiertnie wydano niedokończoną powieść, *Niezwykłe przygody Roberta Robura* (2009). Podobno marzył o powrocie w rodzinne strony, o których mówił: „Mieszkam teraz we wsi, obok której są inne, tyle że niewidoczne. Ich domy zostały w naszej świadomości. To taka lokalna rzeczywistość magiczna”¹⁰⁰. Był współautorem scenariusza do serialu *Egzamin z życia* oraz pisał do „Filipinki”.

Interesujące jest, że pierwsze trzy książki Nahacza ukazały się nakładem Wydawnictwa Czarne, które w łemkowskiej wsi Wołowiec prowadzi Andrzej Stasiuk z żoną, Moniką Sznajderman. Obu twórców połączyła odwrotna paralela. Nahacz z łemkowszczyzny przeniósł się do Warszawy, podczas gdy Stasiuk podążył ze stolicy w odwrotnym kierunku i zgodnie ze słowami żony: „często powtarza, że najczęściej w jego życiu były dwa lata spędzone w Czarnem, kiedy mieszkał tylko z psem i całymi miesiącami nie widywał ludzi”¹⁰¹. Czarne to jedna z tych „niewidocznych” wsi łemkowskich, od której — jak się zdaje — pochodzi nazwa wydawnictwa. Zanim jednak doszło do jego powstania, Stasiuk potrzebował zaistnieć w świecie słowa drukowanego. Piotr Mucharski, ówczesny sekretarz redakcji „Tygodnika Powszechnego”, wspomina: „[...] Redakcyjny kolega przez dłuższy czas namawiał mnie, żebym opublikował tekst o cmentarzach łemkowskich napisany przez faceta, który mieszka w Beskidzie Niskim. Opędzałem się od tego, bo byłem przekonany, że jakiś starszy pan coś wysmażył i koniecznie chce to wydrukować. Nawet nazwisko Stasiuk brzmiało jakoś staro. Ale któregoś dnia musiałem szybko coś wrzucić na łamy. Sięgnąłem po cmentarze i szczęka mi opadła. To był tekst pisarza”¹⁰².

⁹⁷ M. Nahacz, *Osiem cztery*, Wołowiec 2003, s. 50.

⁹⁸ E. Bugno, *Dotykał absurdu świata*, „Gazeta Krakowska” z 31 lipca 2007.

⁹⁹ M. Czubaj, *Opowieść Bombla*, „Polityka” 2004, nr 15.

¹⁰⁰ E. Bugno, *Dotykał...*

¹⁰¹ K. Janowska, *Jadąc do Wołowca*, „Polityka” 2007, nr 3, pisze też, że w Beskidach zaczęła krążyć opowieść o wariacie, który mieszka bez prądu, w opustoszałej wsi i hoduje łamy. Któregoś lata pod koniec tamtego dziesięciolecia przechodziłem przez Czarne z grupą znajomych. Wtedy zobczyliśmy lamę w Beskidzie Niskim i „szczęki nam opadły”. Cerkiew, którą kilka lat później przeniesiono do skansenu w Nowym Sączu, na nasze życzenie przyszedł otworzyć jakiś „hipis” w towarzystwie psa. Nie był bardzo rozmowny...

¹⁰² Tamże.

Kilkanaście lat później Stasiuk napisze o początkach pisarskiej kariery Nahacza tak: „[...] Przyszedł osiemnastoletni Mirek Nahacz z sąsiedniej wsi. Myślałem, że wpadł jak zwykle pożyczyć jakąś książkę i przez chwilę pogadać o tym i tamtym, jak to się już tyle razy zdarzało. Tym razem jednak żadnej książki nie chciał, rozmowny specjalnie nie był i w ogóle wyglądało na to, że przyszedł, żeby zaraz sobie pójść. I tak rzeczywiście zrobił. Ale na odchodnym położył coś na stole z taką miną, jakby oddawał kasę, której wcale mu się nie chce oddawać. Poszedł, a ja pomyślałem: Boże, żeby to nie były wiersze. Jak już coś ma być, to niech to będzie proza. [...] Ale jeśli pamięta się kogoś, jak latał w krótkich majtkach, znało się jego ojca, brata, mamę, to sytuacja robi się niezręczna i człowiek zaczyna układać sobie w głowie jakąś zagmatwaną, cwana psychologiczną odmowę, w rodzaju, że jeszcze za wcześnie, ale wszystko wskazuje na to, że ów czas nadejdzie itd... Z drugiej strony człowiek jest ciekawy tego, co też mógł wymyślić chłopak z sąsiedniej wsi, którego się pamięta, jak latał w krótkich majtkach, więc zasiada do lektury od razu. Po dwóch zaś godzinach dzwoni do autora, żeby złożyć mu wyrazy uznania, a następnego dnia propozycję wydania tego, co autor zostawił mu na stole”¹⁰³.

Co stało się później — to już historia literatury polskiej.

Ale skoro wspominamy nie tyle o udziale samych Łemków w kreowaniu kultury polskiej, ile raczej o inspiracji, jaką jest Łemkowszczyzna dla polskich twórców, nie sposób pominąć Jerzego Harasymowicza (1933–1999), który pisał: „Mój wiersz krąży nad łemkowską wioską. [...] Na stole mam lichtarz cerkiewny, lecz piszę po polsku. Należę do polskiej kultury i zarazem do unickiej cerkwi”¹⁰⁴. Kim on był, każdy wie, a przynajmniej wiedzieć powinien. O łemkowskich tematach jego poezji pisało wielu autorów¹⁰⁵. Zamiast więc danych biograficznych przytoczmy ten *masterpiece* jego autorstwa.

Na cmentarz łemkowski¹⁰⁶

Oto cmentarz
zielem zarosły

Oto poręba
po krzyżach zwalonych

wiatrołom
świętego drzewa

Oto cmentarze Łemków
w Złockiem
w Szczawniku

¹⁰³ Tekst ten znajduje się na stronie Wydawnictwa Czarne, <<http://czarne.com.pl/katalog/ksiazki/osiem-cztery>>, dostęp: 20.05.2012.

¹⁰⁴ A. Ksenicz, *Możliwości wykorzystania elementów literatury łemkowskiej w polskiej szkole*, „Rocznik Lubuski” 2004, t. 30, nr 1, s. 81.

¹⁰⁵ Z. Siatkowski, *Storona myła i jej poeta*, [w:] J. Harasymowicz, *Złockie niebo cerkiewne*, Kraków 1983, s. 6–29; A. Kroh, *Łemkowszczyzna w wierszach Jerzego Harasymowicza*, „Polska Sztuka Ludowa” 1985, t. 39, nr 3/4, s. 245–246; A. Kaliszewski, *Wiedza jesienna: mit karpacki w poezji Jerzego Harasymowicza*, „Odra” 1986, t. 16, nr 9, s. 35–42; T. Friedelówna, *O właściwościach językowo-stylistycznych łemkowskich wierszy Jerzego Harasymowicza*, [w:] *Chrześcijański Wschód a kultura polska*, red. R. Łużny, Lublin 1989, s. 179–193; K. Winnicka, *Ikona karpacka jako rekwizyt poetycki w oparciu o poezję Jerzego Harasymowicza*, „Impresje Muzealne” 2001, nr 9, s. 8–12.

w Leluchowie
 Oto śpią na podłodze
 dawno już spróchniałej
 bez krzyża nad głową
 Fiłypy
 Nykyfory
 Harasymy
 jesień im tylko
 ostu zapala
 świecę
 liści szumi
 wieniec
 czort niepotrzebny
 wilkiem w zarośla
 czmycha

I tak oto nieznanzi bliżej łemkowscy „Fiłypy, Nykyfory i Harasymy” weszli na zawsze do kultury polskiej. Ale był też inny Nikifor, dobrze znany malarz naiwny¹⁰⁷, choć często wspomniany bez użycia jego prawdziwego nazwiska. Epifaniusz Drowniak/Епіфаній Дровняк (1895 Krynica, pow. Nowy Sącz — 1968)¹⁰⁸, lepiej znany jako Nikifor Krynicki. Choć najwcześniej odkryli go sami Łemkowie, dla świata odkrywany był później wiele razy¹⁰⁹. W 1931 roku ukraiński malarz, Roman Turyn, zorganizował pierwszą wystawę jego prac we Lwowie, a rok później dołączył jego prace do grupowej wystawy w Paryżu. W 1938 roku Jerzy Wolf opublikował artykuł na jego temat w „Arkadach”. Po wojnie artystę wysiedlano z Krynicy trzykrotnie w ramach Akcji „Wisła”, ale za każdym razem wracał do niej. Odkryto go ponownie za sprawą Eli i Andrzeja Banachów¹¹⁰. Wkrótce jego prace powędrowały do sal wystawowych w kraju i za granicą. Nikiforowi przypisuje się tysiące prac, z których wiele pozostaje nieskatalogowanych, stąd też pojawiają się liczne plagiaty¹¹¹. Największą kolekcję prac artysty posiada Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu. Muzeum Nikifora powstało w Krynicy w willi „Romanówka” w 1995 roku, a dekadę później odsłonięto w mieście jego pomnik¹¹². W 2004 roku Krzysztof Krauze nakręcił film fabularny *Mój Nikifor*. Chociaż film otrzymał pozytywne oceny, widoczne też

¹⁰⁶ J. Harasymowicz, *Wiersze beskidzkie*, Warszawa 1986, s. 28.

¹⁰⁷ T.A. Olszański, *O Nikiforze*, „Płaj” 1995, nr 10, s. 12–19, sugeruje, że jego prac nie powinno się nazywać sztuką naiwną.

¹⁰⁸ A. Banach, *Nikifor Krynicki*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków 1978, t. 23, s. 112–114; zob. też: T. Zagórzański, *Nikifor: bibliografia*, w *100-lecie urodzin Nikifora*, Warszawa 1995.

¹⁰⁹ O. Сидор, *Никифор-Епіфаній Дровняк: відкриття і відкривачі*, „Паміятки України: історія та культура” 1995, t. 27, nr 110, s. 159–161.

¹¹⁰ Opublikowali oni wiele prac na jego temat: *Nikifor: mistrz z Krynicy*, Kraków 1957; *Pamiętka z Krynicy*, Kraków 1959; *Nikifor*, Warszawa 1983; *Historia o Nikiforze*, Kraków 1966.

¹¹¹ B. Karski, *Refleksje na temat fałszerstw i podróbek prac Nikifora*, „Almanach Muszyny” 2006, s. 19–38.

¹¹² P. Gryźlak, *Nikifor wrócił do źródła*, „Dziennik Polski/Nowosądecki” z 10–11 września 2005; П. Трохановский, *Ту был єм і буду*, „Бесіда” 2005, t. 17, nr 5, s. 8–9.

było niezadowolenie w środowisku łemkowskim spowodowane brakiem wyraźnego określenia artysty jako Łemka¹¹³.

Podobnie jak Nikifor, Jerzy Nowosielski/Юрій Новосільській (1923–2011)¹¹⁴, którego później okrzyknięto jednym z najważniejszych polskich malarzy drugiej połowy XX wieku, nie był początkowo akceptowany. Nowosielski urodził się w Krakowie. Jego matka była Polką, ale ojciec urodził się w łemkowskiej wsi Odrzechowa. Nowosielski wykładał w Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych w Łodzi (1957–1962) oraz w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie (1962–1993). Nie sposób przypisać tego artysty do jednego narodu. Sam podkreślał, że: „moja narodowość zupełnie mnie nie obchodzi” i że „narodowość jest naprawdę sztucznym zjawiskiem”¹¹⁵. Był człowiekiem pogranicza, który malował polichromie tak w cerkwiach, jak i kościołach. Przygotowywał też dekoracje i kostiumy do sztuk teatralnych oraz ilustrował książki. Wielokrotnie podkreślał, że ikona była jego szkołą malarską, i dodawał, że: „[...] Dla mnie ikona jest malarskim sposobem organizowania wizji człowieka, twarzy człowieka, ciała ludzkiego w taki sposób, aby jak najwięcej z elementów cielesnych naszej rzeczywistości przenieść na wyższe piętra świadomości duchowej człowieka. Chodzi o to, by po katastrofie indywidualnej, którą nazywamy śmiercią, czy po katastrofie zbiorowej, którą nazywamy końcem świata, mogło z nich zostać zrekonstruowane — w zupełnie innych warunkach bytu duchowego — ciało zmartwychwstałe”¹¹⁶.

Razem z żoną Zofią założył w 1996 roku Fundację Nowosielskich, która przyznaje nagrody młodym wyróżniającym się artystom. Ochrzczony i wychowany w Cerkwi greckokatolickiej, z czasem zaczął nie tylko określać siebie jako prawosławnego, ale także zgłębiał prawosławną teologię¹¹⁷.

Malarstwo stało się pasją kilku innych współczesnych Łemków: Jana Łabowskiego¹¹⁸, Stefana Telepa¹¹⁹, i zmarłego w 2010 roku Teodora Kuziaka¹²⁰, który wstawił się także jako pisarz.

Grzegorz Pecuch/Григорій Пецух (1923 Florynka, pow. Nowy Sącz — 2008)¹²¹ był natomiast rzeźbiarzem i pedagogiem, który ukończył Państwowe Liceum Technik Plastycznych w Zakopanem (1950) oraz Wydział Rzeźby Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie (1956). Powrócił do Zakopanego, gdzie w latach 1955–1976 uczył w tej szkole, którą ukończył. Rzeźbił głównie w drewnie, rzadziej w ceramice, gipsie, glinie, kamieniu, a na-

¹¹³ P. Murianka, *Mój, czy-Nikifor*, „Бесіда” 2004, t. 16, nr 6, s. 15; A. Копча, (Nie)Mój Nikifor, „Бесіда” 2004, t. 16, nr 6, s. 16; P. Trochanowski, *Moje trzy grosze*, „Бесіда” 2005, t. 17, nr 5, s. 6.

¹¹⁴ O. Дуць-Файфер, О Юрію Новосільським — в 70-ту річницю народин, „Лемківській Календар” 1993, s. 77–83.

¹¹⁵ Z. Podgórzec, *Rozmowy z Jerzym Nowosielskim*, wstęp i oprac. K. Czerni, Kraków 2009, s. 406, 409.

¹¹⁶ J. Nowosielski, *Prorok na skale: myśli Jerzego Nowosielskiego*, wybrali i ułożyli R. Mazurkiewicz, W. Podrazie, Kraków 2007, s. 111.

¹¹⁷ Zob. wywiady z nim, które przeprowadził Zbigniew Podgórzec: *Wokół ikony*, Warszawa 1985; *Inność prawosławia*, Warszawa 1991; *Mój Chrystus*, Białystok 1993.

¹¹⁸ W. Sadowski, *Jan Łabowski, rolnik i malarz*, „Polska Sztuka Ludowa” 1985, t. 39, nr 3/4, s. 217–218.

¹¹⁹ Strona Stefana Telepa, <<http://www.telep.za.pl>>, dostęp: 20.11.2012.

¹²⁰ Strona Teodora Kuziaka, <<http://teodorkuziak.prv.pl/pl/001>>, dostęp: 23.04.2012.

¹²¹ Strona internetowa Grzegorza Pecucha, <<http://www.pecuch.art.pl>>, dostęp: 23.04.2012.

wet w plastelinie. Miał 25 wystaw indywidualnych, a jego prace pokazywano na ponad stu wystawach zbiorowych w kraju i za granicą. Jego dziełem jest kilka pomników, w tym poświęcony łemkowskim partyzantom w Uściu Gorlickim. W filmie Jerzego Kawalerowicza *Faraon* Ramzes XIII siedział na tronie wyrzeźbionym przez Pecucha, który mówił o sobie, że wydobyl rzeźbę z lasu: „[...] Podchodzę do tego mokrego jeszcze kloca i oglądam go dokładnie. Biorę do ręki krede, metr. To jeszcze nie jest rzeźba, ale ja już ją widzę. Ona jest w tym drewnie i czeka na moje ręce. Odrzucę trochę niepotrzebnych drzazg. Muszę dobrze wiedzieć, co odrzucić, co zostawić. Naturalny łuk pnia zostawię, nie będę go równał. On da mi złudzenie, o jakie musiałbym się starać potem, a i to nie wiadomo, czybym je uzyskał. Zresztą po co, skoro sama natura mi pomogła?

Drewno świeże jest mokre, musi suszyć się parę lat. Wtedy pęka. Trzeba zapobiec dowolnemu pękaniu. Jest na to sposób. Tego nie uczą w szkołach, ale jak się od dziecka po lesie chodziło, jak się drzewami żyło i znało ich zwyczaje, łatwo przewidzieć, co się stanie, i zrobić potrzebne ruchy siekierą. Od tego pierwszego, drugiego ruchu zależy dalsza praca nad rzeźbą. Już przy tym dzieleniu pni rodzą się pomysły. Kształt pierwotny narzuca je, podszeptuje wyobraźni taki właśnie temat”¹²².

Absolwentem Państwowego Liceum Technik Plastycznych w Zakopanem jest także Mirosław Trochanowski, który ukończył Policealne Studium Ikonograficzne w Bielsku Podlaskim. Wraz z żoną Anną i siostrą Lidią założył Pracownię Ikonograficzną p.w. Św. Maksyma Gorlickiego w Bielance, pow. Gorlice¹²³. Jego ikony znajdują się w cerkwiach i różnych kolekcjach, a jego działalność artystyczna obejmuje też rysunek, malarstwo oraz rzeźbę. Rzeźbą współcześnie zajmują się również Stefan Habura i Michał Stafiniak.

Łemkowszczyzna wydała bardzo wielu utalentowanych rzeźbiarzy. Widząc zamiłowanie do pracy w drewnie wśród Łemków, właściciel dóbr rymanowskich, Stanisław hrabia Potocki, i jego żona, Anna z Działyńskich, zorganizowali w Rymanowie niewielką szkołę, gdzie uczono stolarstwa i rzeźbiarstwa (1878). W czasie nauki wykonywano przedmioty domowej użyteczności oraz rzeźby, które sprzedawano i w ten sposób zarabiano na utrzymanie szkoły. Część zarobku szła do ich wykonawców. Choć szkoła nie istniała długo, miała bardzo pozytywny wpływ na łemkowskich twórców. W 1885 roku w Rymanowie bawił poeta Władysław Bełza, który pisał, że: „[...] wiejscy artyści z dużym smakiem tworzą przepiękne rzeczy przy pomocy prymitywnych instrumentów — dłuta i noża. Doprawdy, wytwory chłopów wywołują zachwyt bogactwem sposobów technicznych, mogą zadowolić najbardziej wymagające gusta. Wszystkie te przedmioty wytwarzają chłopcy ze wsi, najczęściej na pastwisku [...] Warto się zastanowić nad tym zrzędzeniem losu, który artystów obdarzonych głębokim poczuciem piękna i wysokich lotów fantazją zarzucił w tą zapadłą karpacką wioskę”¹²⁴.

Przedmioty wykonane przez Łemków wzbogacają liczne muzea w Polsce i prezentowane były na różnych wystawach, których nie sposób tu wyliczyć. Wspomnijmy

¹²² G. Pecuch, *Wydobylęm rzeźbę z lasu*, podśluchała i zapisała Z. Zegadłówna, Nowy Sącz 1987; zob. także film dokumentalny o Pecuchu pod tym samym tytułem autorstwa G. Dubowskiego (1991, 30 min.).

¹²³ Strona Pracowni Ikonograficznej w Bielance, <<http://www.ikonopis.gtn.pl>>, dostęp: 27.04.2012.

¹²⁴ Oba cytaty i informacje o szkole podają za: I. Krasowski, *Łemkowskie rzeźbiarstwo ludowe we wsiach Wólka i Bałucianka*, „Rocznik Rymanowa-Zdroju” 1998, t. 4, s. 23–24.

jedynie, że Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku¹²⁵ oraz Sądecki Park Etnograficzny w Nowym Sączu¹²⁶ mają specjalne sektory łemkowskie. Muzeum Kultury Łemkowskiej¹²⁷ istnieje w Zydranowej, pow. Krosno, od 1968 roku. Jego założycielem i długoletnim kustoszem był Teodor Gocz, znany również z innych kulturalnych działań na rzecz Łemków. Na muzeum zostały przeznaczone zabudowania jego dziadka z 1860 roku, do których później dodano inne obiekty. Muzeum, przy którym od 1992 roku odbywa się festiwal „Od Rusal do Jana”, przechodziło przez różne etapy działalności, czasem otrzymując pomoc finansową od państwa, a częściej jej nie otrzymując, ale nigdy nie zamykając drzwi przed zwiedzającymi. Samorzutnie stworzony na obszarze muzeum pomnik poległym żołnierzom operacji karpacko-dukieleńskiej wysadziło wojsko w 1976 roku¹²⁸. Odbudowano ten pomnik w 2004 roku.

Nie możemy też nie wspomnieć muzyki tak charakterystycznej dla życia religijnego i społecznego Łemków. Grupy muzyczne istnieją wszędzie tam, gdzie Łemkowie mieszkają, a ludowa muzyka łemkowska znalazła też wielu wykonawców poza samą grupą łemkowską (Orkiestra św. Mikołaja¹²⁹, Drewutnia¹³⁰). Od dawna muzyka łemkowska była źródłem zainteresowania muzykologów. Jednym z nich był Jarosław Polański (1930 Polany, pow. Nowy Sącz — 1994)¹³¹, także kompozytor i dyrygent, absolwent Wyższej Szkoły Muzycznej w Warszawie (1966). Był założycielem i pierwszym dyrygentem ukraińskiego chóru Żurawli. Ten zasłużony działacz kultury i członek Związku Kompozytorów Polskich zebrał i zapisał tysiące łemkowskich melodii. Jarosław Trochanowski¹³² był natomiast założycielem i długoletnim dyrygentem Zespołu Pieśni i Tańca „Łemkowyna”¹³³, który w czasach komunistycznych odgrywał rolę łemkowskiej instytucji narodowej. Julia Doszna¹³⁴ jest solistką, która nagrała kilka płyt i uzyskała rozgłos nie tylko w Polsce, niezmordowanie promując kulturę łemkowską. Współczesny folk w nowych aranżacjach przedstawia grupa Serencza¹³⁵. Jerzy Starzyński jest założycielem i kierownikiem Łemkowskiego Zespołu Pieśni i Tańca „Kyczera”¹³⁶, który koncertował w wielu krajach Europy oraz w Meksyku, Chinach, Iraku i Indonezji, reprezentując tak Łemków, jak i Polskę. Pod przewodnictwem Starzyńskiego zorganizowano Centrum Kultury Łemkowskiej w Legni-

¹²⁵ Strona Skansenu w Sanoku, <<http://skansen.sanok.pl>>, dostęp: 1.05.2012.

¹²⁶ Strona Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, dostęp: 1.05.2012; M. Brylak-Załużka, *Budownictwo i kultura materialna Zachodniej Łemkowszczyzny w Sądeckim Parku Etnograficznym*, [w:] *Polska egzotyka w polskich muzeach*, red. A. Bartosz, Tarnów 2000, s. 169–175.

¹²⁷ A. Kroh, *Problemy współczesnej kultury łemkowskiej na przykładzie Muzeum w Zydranowej*, „Polska Sztuka Ludowa” 1985, t. 39, nr 3/4, s. 131–136; E. Słyś-Janusz, *Nad rzeką Panną: z działalności społeczności łemkowskiej w Zydranowej*, Krosno–Zydranowa 1998. Zob. też stronę Muzeum Kultury Łemkowskiej w Zydranowej, <<http://www.zydranowa.org>>, dostęp: 3.05.2012.

¹²⁸ A. Bata, *Wojna o pomnik*, Krosno 2002.

¹²⁹ Strona Orkiestry św. Mikołaja, <<http://www.mikolaje.lublin.pl>>, dostęp: 5.05.2012.

¹³⁰ Strona Kapeli Drewutnia, <<http://www.kapeladrewutnia.pl>>, dostęp: 5.05.2012.

¹³¹ С. Заброварний, *Маєстро Ярослав Полянський*, „Український альманах” 1996, s. 109–112.

¹³² А. Копча, *Вроджений з гушлями*, „Лемківський календарь” 2000, s. 126–135.

¹³³ M. Bołtryk, *Łemkowyna*, „Przegląd Prawosławny” 2001, nr 12, s. 24–26.

¹³⁴ Strona o Julii Dosznie, <<http://www.folk.pl/folk/Zespoly/Zespol.php?Doszna>>, dostęp: 10.05.2012.

¹³⁵ Strona Łemkowskiego Zespołu Folkowego „Serencza”, <<http://www.serencza.pl>>, dostęp: 10.05.2012.

¹³⁶ C. Black, *The Dance of Exile: Jerzy Starzynski, Kyczera, and the Polish Lemkos*, „Dance Research Journal” 2008, t. 40, nr 2, s. 41–55.

cy¹³⁷ a od 1998 roku — corocznie wielki festiwal połączony z warsztatami, wystawami oraz konferencją naukową Europejskie Spotkania Mniejszości Narodowych i Etnicznych „Świat pod Kyczerą”. Istnieją w Polsce także inne muzyczne grupy łemkowskie, a łemkowską kulturę prezentuje się na wielu festiwalach, takich jak liczne watry (Zdynia, Michałów, Ługi) oraz Biennale łemkowsko-Rusińskiej Kultury (Krynica). Natomiast na sopockim festiwalu TOPtrendy 2012 wystąpiła grupa LemON, która wygrała trzecią edycję „Must be the Music. Tylko Muzyka”, śpiewając m.in. własną kompozycję *Litaj, ptaszko*. Liderem tego zespołu jest łemko, Igor Herbut¹³⁸.

Do zachowania i rozwoju kultury łemkowskiej przyczynił się także Paweł Stefanowski, etnograf, instruktor i autor. Jego wiersze, pisane po łemkowsku, ukraińsku i polsku, były wydawane w kraju i za granicą. Zakończmy ten tekst jednym z nich¹³⁹:

Do Polaków

Nie robię na zamówienie
 trzymam fantazji mej cugle
 wśród szmerów
 niedojrzałych liści
 w zaroślach
 dziwnych ciemnych krzewów
 szukam ścieżyny
 bratniego serca Polaków
 rodzimego serca
 łemkom
 Idę do dębów Lechity
 z biblią
 łemkowskich wieków
 tłum mały
 mnie wchłania
 ścieląc lipowe kłody
 w wielki tłum się stacza
 Idę
 do dębów
 z dębową gałązką Drzymały
 zwykły
 szczery
 mały

¹³⁷ M. Franczak, *Funkcjonowanie instytucji kulturalnych mniejszości etnicznych po 1989 r. na przykładzie Centrum Kultury łemkowskiej w Legnicy*, [w:] *Studia z nauk społecznych i humanistycznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Bernarda Janusza Albina w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M.S. Wolański, W. Baluk, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Wrocław 2006, nr 2876, s. 322–337.

¹³⁸ W skład tej grupy wchodzi też Andrzej Olejnik, Piotr Kołacz, Piotr Budniak i Adam Horoszczak. M. Wieczorek, K. Kizińska, *Każdy z nas ma tę muzykę w serduchu — wywiad z Igorem Herbutem, liderem grupy LemON*, Meakultura, <<http://meakultura.pl/wywiady/kazdy-z-nas-ma-te-muzyke-w-serduchu-wywiad-z-igorem-herbutem-liderem-grupy-lemon-136>>, dostęp: 1.09.2012.

¹³⁹ P. Stefanowski, *Łemkowyna*, „Łemkowyna” 1991, s. 50. O wierszu tym pisał Z. Siatkowski w *Paweł Stefanowski mówi do Polaków*, <<http://www.lemkowyna.net/2011-06-14-08-57-53/pocztowki-z-polskiego-brzegu/58-qpawe-stefanowski-mowi-do-polakowq>>, dostęp: 15.05.2012.